

[1] Írásunk másodközlés. Első megjelenése óta húsz esztendőnél több is eltelt (*Népszabadság*, 1994. március 12, 17.), ám újraolvasva, úgy tűnik, aktualitása nem vesztett erejéből. A tanulmány ugyanis megírásakor még csupán esetleges jövőbeli negatív forgatókönyvként számolt éhségjárvorok, etnikai tisztogatások és erőszakhullámok lehetőségével. A XXI. században, vagyis napjainkban viszont mindezek rémisztő jelenként látszanak megvalósulni a világméretű migrációval egyetemben.

[2] PETTEE, George, „Revolution and Process”, in: FRIEDRICH, Carl J. (szerk.), *Revolution, Yearbook of the American Society for Political and Legal Philosophy*, New York, 1967, 15-18.

[3] HOBSBAWM, Eric, „Revolution”, Paper presented to the XIV Congress of Historical Sciences, San Francisco, 1975.

[4] KAMENKA, Eugene, „The Concept of a Political Revolution”, in: FRIEDRICH, op. cit., 123-134.

[5] Gondolatenetünk szerint hazánkban 1919. március 21, a Tanácsköztársaság születése, az 1947-1949 közötti kommunista hatalomátvétel és az 1956. november 4-i kádári hatalomátvétel tehát ellenforradalmakként minősíthetők.

[6] VOIGT Vilmos, *Az európai folklór a középkor végéig*, Budapest, Loisir, 2015.

[7] Ibidem 151., lap, hozzá jegyzet a 270. lapon, hivatkozva a trémáról általam korábban írt dolgozatra: „A kultúrák találkozása: jelbeszéddel”, amely a legegyszerűbben hozzáférhető tanulmánykötetemben: VOIGT Vilmos, *Magyar, magyarországi és nemzetközi. Történeti folklórisztikai tanulmányok*, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2004, 241-248.

[8] Igen sokoldalúan, ökológiai, gazdasági és társadalmi tényezők meg ezek alapján a politika keretében foglalkozik a „Mediterráneummal” Fernand BRAUDEL, *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*, I-III. Budapest, Akadémiai Kiadó – Osiris Kiadó, 1996. A harmadik kötet adja az 1550-es évektől kezdődő (sőt folytatódó) változás képét – azaz már az Amerika felfedezése utáni következményekre is kitérve.

[9] BURKE, Peter, *Népi kultúra a kora újkori Európában*, Budapest, Századvég Kiadó – Hajnal István kör, 1991. Az eredeti angol könyv 1978-ban jelent meg, és magyar cím két vonatkozásban is eltér az eredeti szóhasználatától: a „popular culture” és az „early modern” esetében. Sok-sok társadalomtörténeti terminus nehezen fordítható egy másik nyelvű társadalomtörténet szókészlete szerint. Nem kifogásolom ezt, éppen csak felhívom a figyelmet a gondolkodásbeli különbségre.

[10] Lásd: WITTMAN Tibor, *Latin-Amerika története*, II. kiadás, Budapest, Gondolat, 1978. (az első 1971-ben jelent meg). A szegedi Latin-Amerika kutatások megteremtőjéről az 1972-ben, még ötvenedik életéve előtt elhunyt kiváló történész munkásságáról Anderle Ádám ad méltó áttekintést az említett kötetben.

[11] VOIGT Vilmos, „A rébusz – egy nálunk eddig nem igazán kutatott kép és szöveg műfaj”, in: LAKNER Lajos (szerk.), *Olvasható kép, látható szöveg*, Debrecen, Déri Múzeum, 2014, 243.

[12] DORNBACH Mária, *Istenek a levesestálban. Az afrikai santería*, Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2009, 61-64.

[13] Noha igazában nem bizonyított, de széles körben ismert, hogy az ausztráliai *kenguru* szó eredeti jelentése „Nem tudom” – és amikor a hódító megkérdezte az őslakost, mi a neve a furcsán ugráló állatnak – ez volt a válasz – amiben még az a jelentés is fellelhető: „a kérdést sem értem”. Hogy magyar folklór anekdotát idézzek, az egyszeri gyűjtő egy német faluba tévedt, ahol a templom előtt egy nagy kőszobor állt. Megkérdezte: melyik szent szobra ez. A helybeli atyafi így felelt: *Ivászit* – a gyűjtő ne is írta jegyzetfüzetébe, és csodálkozott, másutt miért nem tudnak erről a szentről (= *Ich weißnicht*).

[14] Lásd: VOIGT Vilmos, *Irodalom és nép Északon. A balti finn népek folklórja mint az európai folklór része*, Budapest, Universitas Kiadó, 1997, 126.

[15] Még a mai, iskolákkal és nyelvi képesséssel teleszórt világban is igazán érvényesül ez a szempont. Lásd a Nyugat-Szudánban játszódó regényt: HAMPATÉ BÂ, Amadou, *Wangrin, a furfangos bambara*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987. A szerző maga az UNESCO magas rangú tisztviselője volt.

[16] Lásd: BITTERLI, Urs, „Vadak és civilizáltak”. *Az európai-tengerentúli érintkezés szellem- és kultúrtörténete*. Budapest, Gondolat, 1982, 232-233.

[17] Vasco da Gama hajóira emelőszerkezettel zsiráfokat húznak fel – kedvelt témája a portugálok számára készített 16. századi brüsszeli falikárpitoknak.

[18] ORTIZ, Fernando, *Historia de una pelea cubana contra los demonios*, La Habana, Editorial de Ciencias Sociales, 1975, (1. kiadás: 1959).

[19] „Fordította, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta Boglár Lajos és Kuczka Péter”, Budapest, Helikon Kiadó, 1984, (Prométheusz Könyvek 4.).

[20] Mintaszerűen gazdag társadalomtörténeti, eszméletörténeti és irodalomtörténeti kommentárokkal adja a művet: BEHN, Aphra, *Oroonoko; The Royal Slave*, Edited by Catherine GALLAGHER with Simon STERN, Boston – New York, Bedford/St. Martina, 2000.

[21] SANCHE DE LA HOZ, Pedro, *Relación de la Conquista del Perú*, Madrid, Ediciones Jose Porrua Turanzas, 1962 [1543],

[22] Archivo General de Indias (Sevilla), Justicia 415, 429, idézi DEL RÍO, Mercedes, *Relaciones interétnicas y control de recursos entre los aymaras del macizo de Charcas. Los Soras del Repartimiento de Paria: estrategias de acceso a tierras. Siglos XVI–XVII*. Ph.D. Dissertation, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Buenos Aires, 1996, 85–86.

[23] DEL RÍO, Mercedes, *Etnicidad, territorialialidad y colonialismo en los Andes: Tradición y cambio entre los Soras de los siglos XVI y XVII*, La Paz, Lima, IFEA, IEB, 2005, 313.

[24] Archivo General de Indias (Sevilla), Justicia 429, idézi DEL RÍO, op. cit., 104.

[25] HEMMING, John, *The Conquest of the Incas*, New York, A Harvest Book, 1970, 175, 502.

[26] ZÁRATE, Agustín de, *Historia del descubrimiento y conquista del Peru*, Lima, Pontificia Universidad del Perú, 1995, 101, [1555, Lib. Tercero, Cap. I].

[27] PLATT, Tristan – BOUYSSSE-CASSAGNE, Thérèse, – HARRIS, Olivia, *Qaraqara-Charka Mallku, Inka y Rey en la provincia de Charcas (siglos XV–XVIII)*, Lima, La Paz, Instituto Francés de Estudios Andinos (IFEA), University of St. Andrews, Fundación Cultural del Banco Central de Bolivia, 2006, 103–105.

[28] MARIÑO DE LOVERA, Pedro, *Cronica del Reino de Chile. Dirigida al exmo. Señor don Garcia Hurtado de Mendoza*, Colección de Historiadores de Chile y Documentos Relativos a la Historia Nacional Tomo VI. Santiago, Imprenta del Ferrocarril, 1865: 21, [1547–1594, Lib. I, Cap. I].

[29] Lásd pl. ANONIMO, *Relación de las cosas acaecidas en las alteraciones del Perú después que Blasco Núñez Vela entró en él*, Lima, Pontificia Universidad Católica del Perú, 2003, [1550], 242–244; BETANZOS, Juan de, *Suma y narración de los Incas*, Madrid, Ediciones Atlas 1987, 165 [1551, T. II, Cap. XXXVI]; VACA DE CASTRO CAVELLERO, Cristóbal, “Ordenanzas de tambos”, in: *Revista Histórica* 3, 1908 [1543], 435; ZÁRATE, op. cit., 101–102, [1555, Lib. Tercero, Cap. I].

[30] CIEZA DE LEÓN, Pedro, *Crónica del Perú El Señorío de los Incas*, Caracas, Fundación Biblioteca, Ayacucho, 2005, 267, 432, [1553, Cap. CVI, LXI].

[31] Archivo Histórico de Cochabamba. Exp. 16, 1568, idézi DEL RÍO, op. cit., 38; REPARTIMIENTO de tierras por el Inca Huayna Capac Versión Paleográfica de don Adolfo de Morales, Universidad Mayor de San Simon, Cochabamba 1977, [1556], 24.

[32] „Memorial de Charcas”, in: PLATT – BOUYSSSE-CASSAGNE – HARRIS, op. cit., 828–854.

[33] TRIMBORN, Hermann, „Das verwunschene Dorf in Carangas. Archäologische Studien in den Kordilleren Boliviens”, in: *Baessler Archiv, Beiträge zur Völkerkunde neue Folge*, 5, 1967, 52–62.

[34] HYSLOP, John, *The Inka Road System*, Orlando, Academic Press, 1984.

[35] GYARMATI János – VARGA András, *The Chacaras of War. An Inka State Estate in the Cochabamba Valley, Bolivia*, Budapest, Museum of Ethnography, 1999, 34.

[36] CONDARCO CASTELLÓN, Carola – HUARACHI MAMANI, Edgar – VARGAS ROSQUELLAS, Mile, *Tras las huellas del Tambo Real de Paria*, La Paz, Fundación PIEB, 2002; GYARMATI János – CONDARCO CASTELLÓN, Carola, *Paria la Viexa Pre-Hispanic Settlement Patterns in the Paria Basin, Bolivia, and its Inka Provincial Center*, Budapest, Museum of Ethnography, 2014.

[37] *Ibidem*, 149.

[38] Almagro expedíciójának július–augusztusi időszakában a 3800–4000 méter magas dél-bolíviai altiplanón az éjszakai hőmérséklet akár –15 °C alá is süllyedhet.

[39] ZÁRATE, op. cit., 101.

[40] Igaz arról sem feledkezhetünk meg, hogy 1534 februárjában a Guatemalából érkező Pedro de Alvarado 500 katonával lépett partra a mai Ecuadorra, és az ottani rendkívüli nehézségekkel járó hadjáratát követően kénytelen volt maradni kívánó katonáit Alamagronak és Gonzalo Pizarrónak átengedni, amikor visszatért Guatemalába.

[41] A spanyol erők megosztása és Almagro saját ambíciói által vezérelt távoli utazása nagyon is kapóra jött a spanyolokkal szembe forduló Manco inkának, aki némely krónikások szerint valójában azzal bízta meg fivérét és főpapját, hogy az út során ölje meg Almagrót és kíséretét (GARCILASO DE LA VEGA, Inca, *Comentarios Reales*, Biblioteca de Autores Españoles, Vols. 132–135, Madrid, Ediciones Atlas, 1960, [1609 Segunda parte, Cap. xx, xxiii]; ZÁRATE, op. cit., 107.

[42] PLATT – BOUYSSSE-CASSAGNE – HARRIS, op. cit., 105.

[43] QUIPUCAMAYOS, *Discurso sobre la Descendencia y Gobierno de los Incas* [Quipucamayos de Vaca de Castro], Edited by C. A. Romero – H. Urteaga, Colección de libros y documentos referentes a la historia del Perú 2. serie, Vol. 3, 1920 [c. 1542], 33–34.

- [44] DEL RÍO, op. cit., 203.
- [45] „Memorial de Charcas”, in: PLATT – BOUYSSSE-CASSAGNE – HARRIS, op. cit., 843.
- [46] Primera Información hecha por Juan Colque Guarache, in: Espinoza Soriano, Waldemar, „El Reino aymara de Quillaca-Asanaque, siglos XV y XVI”, *Revista del Museo Nacional* 45, 1981 [1575], 238, 246.
- [47] MICHEL LÓPEZ, Marcos L., *Patrones de Asentamiento Precolombino del Altiplano Boliviano. Lugares Centrales de la Región de Quillacas, Departamento de Oruro, Bolivia*, La Paz, Instituto de Investigaciones Antropológicas y Arqueológicas Universidad Mayor de San Andrés and Uppsala, African and Comparative Archaeology Department of Archaeology and Ancient History Uppsala University, 2008, 90, 172.
- [48] ANÓNIMO, sitio del Cuzco, *Relación del sitio del Cuzco y principios de las guerras civiles del Perú*. Colección de los libros y documentos referentes a la historia del Perú, Vol. X, Lima, Librería Gil, 1934 [1536], 125-129.
- [49] „Memorial de Charcas”, in: PLATT – BOUYSSSE-CASSAGNE – HARRIS, op. cit., 843.
- [50] MÚRUA, Martin de, *Historia General del Perú: origen y descendencia de los Incas*, Madrid, Colección Joyas Bibliográficas, 1962, 240, [1590, Lib. I, Cap. 71].
- [51] HEMMING, John, *The Conquest of the Incas*, New York, A Harvest Book, 1970, 243–244.
- [52] MÚRUA, op. cit., 240-241.
- [53] PLATT – BOUYSSSE-CASSAGNE – HARRIS, op. cit., 113-117.
- [54] A legkorábbi ismert alapítási dátumú települést, Ciudad de la Plata de la Nueva Toledó (Sucre) 1538. november 30-án létesítették.
- [55] Így történt a legnagyobb perui inka tartományi központ, Huánuco Pampa esetében, ahol a spanyolok 1539-ben a város főterén alapították meg saját településüket, ahonnan azután hamarosan a mai Huánuco városába tették át székhelyüket (MORRIS, Craig, „The Spanish Occupation of an Inca Administrative City”, in: *Actes du XCI^e Congrès International des Américanistes*, Vol. IX-B, 1980, 209–219; MORRIS, Craig – THOMPSON, Donald, *Huánuco Pampa. An Inca City and its Hinterland*, London, Thames and Hudson, 1985, 56-57), de a bolíviai Samaipatában is találtak spanyolok által emelt, illetve lakott iuka épületeket (MEYERS Albert – ULBERT, Cornelius, „Archaeological Explorations in Eastern Bolivia: The Samaipata Project”, in: *Past and Present in Andean Prehistory and Early History*, *Etnologiska Studier* 42, 1998, 24).
- [56] GYARMATI – VARGA, op. cit., 79-80.
- [57] BARTOSIEWICZ László, „Animal bones from the Cochabamba valley Bolivia”, in: GYARMATI – VARGA, op. cit., 106.
- [58] Incarracay a művelhető területektől távolabb helyezkedett el, nem rendelkezett vízforrással, míg a jó minőségű termőfölddel bőven ellátott Cochabamba-völgyet kelet-nyugati irányban átszeli a Rocha folyó. Incarracay elhagyásában az is szerepet játszott, hogy a kerekcs járművek bevezetésével megváltoztak az iuka korszakban a legrövidebb, hegyi nyomvonalat követő utak.
- [59] VILLARIAS-ROBLES, Juan J. R. – PEREIRA, David, „Nuevos datos sobre el origen y emplazamiento de Canata en el Valle de Cochabamba”, in: *Retrospectiva, Boletín del Archivo Histórico Municipal*, II-1, 1994, 19.
- [60] REPARTIMIENTO de tierras por el Inca Huayna Capac Versión Paleográfica de don Adolfo de Morales, Universidad Mayor de San Simón, Cochabamba 1977, [1556].
- [61] AHC, EJ, No. 25, [1573].
- [62] DEL RÍO, op. cit., 169.
- [63] ZÁRATE, op. cit., 289.
- [64] Primera Información hecha por Juan Colque Guarache, in: Espinoza Soriano, Waldemar, *El Reino aymara de Quillaca-Asanaque, siglos XV y XVI*, *Revista del Museo Nacional* 45, 1981 [1575], 238.
- [65] VACA DE CASTRO CAVELLERO, Cristóbal, „Ordenanzas de tambos”, in: *Revista Histórica* 3, 1908 [1543] 435.
- [66] Dornbach Mária, „Afrikai istenek Kubában”, in: *Ezredvég*, 1992/10, <http://goo.gl/DXMo4S> [A letöltés ideje: 2016-07-09.]
- [67] Moro, América, „La macumba y otros cultos afro-brasileños en Montevideo”, in: *[sic]*, 2013/6 (61-65), 62, <http://goo.gl/j0W7YI> [A letöltés ideje: 2016-07-12.]
- [68] Idem.
- [69] Montañó, Oscar D, „Origen del Candombe” http://www.candombe.com.uy/historia_seccion2.html [A letöltés ideje: 2016-07-09.]

[70] Az eredeti szöveg első versszaka így szól: „Compañero di candombe / Pita pango e bebe chicha / Ya le sijo que tiengueno / No sé puede sé cativa: / Po léso lo Camundá / Lo Casanche, lo Cabinda / Lo Banguela, lo Monyolo, / Tulo canta, tulo glita”. Acuña de Figueroa, Francisco Esteban, „Canto patriótico de los negros celebrando a la lei de libertad de vientres y la constitucion”, in: *El parnaso oriental*, Montevideo, 1981 [1835], Colección de clásicos uruguayos, Vol. 159, 229-232.

[71] Goldman, Gustavo, *Lucamba. Herencia africana en el tango*, Montevideo, Ediciones Perro Andaluz, 2008, 14.

[72] Reid Andrews, George, „Recordando África al inventar Uruguay: Sociedades de negros en el carnaval de Montevideo, 1865-1930”, in: *Revista de Estudios Sociales* (Colombia), 2007/26, 88.

[73] Grabivker, Marina, „Los carnavales uruguayos: ¿La vigencia de un metarrelato popular en el siglo XXI?”, in: *Cuadernos Interculturales* (Chile), 2007/9, 98.

[74] Goldman, op. cit., 14.

[75] Grabivker, op. cit., 98.

[76] Reid Andrews (2007), op. cit., 87.

[77] de María, Isodoro, „El Recinto y los candombes”, in: *Montevideo antiguo. Tradiciones y recuerdos*, Montevideo, Colección de clásicos uruguayos, Vol. 23, 277.

[78] Reid Andrews (2007), op. cit., 89.

[79] Grabivker, op. cit., 99.

[80] de María, op. cit., 280.

[81] Reid Adrews, George, *Negros en la nación blanca: historia de los afro-uruguayos 1830-2010*, Montevideo, Linardi y Risso, 2010, 47.

[82] *Digesto Nacional*, Montevideo, Establecimiento tipográfico y litográfico de Luciano Négre, 1860, 21.

[83] de María, op. cit., 279.

[84] Carámbula, Rubén, *El candombe*, Montevideo, Ediciones Del Sol, 1995, 41-45.

[85] Idézi: Ayestarán, Lauro, „Introducción a la música afro-uruguaya” (az *El folklore musical uruguayo* című könyvből vett részlet), <http://goo.gl/WixexQ>, 11 [A letöltés ideje: 2016-07-10.]

[86] Goldman, op. cit., 15-17.

[87] A spanyol szöveg így szól: De amor y patria / Al santo grito / Late nuestra alma / Con devoción / Y sin rencores / Entre orientales / Juntos cantemos / Viva la Unión! Goldman, op. cit., 209.

[88] Barrán, José Pedro, *Historia de la sensibilidad en el Uruguay*, tomo II, Montevideo, Banda Oriental, 1993, 222-239.

[89] A témáról bővebben lásd: Frigerio, Alejandro, „El Candombe Argentino: Crónica de una muerte anunciada”, in: *Revista de Investigaciones Folklóricas*, 1993/8, 50-60, <http://goo.gl/U70DSI> [A letöltés ideje: 2016-07-13.]

[90] Reid Adrews (2007), op. cit., 91-98.

[91] Ayestarán, op. cit., 5-6.

[92] Picún, Olga, „Cambio, identidad y crítica: el candombe en el movimiento de la Música Popular Uruguaya”, in: *Cahiers d'Etudes des Cultures Ibériques et Latino-américaines* (Montpellier), 2016, <http://goo.gl/kh0neG> [A letöltés ideje: 2016-07-12.]

[93] Carámbula, op. cit., 102.

[94] Grabivker, op. cit., 99-10.

[95] Picún, Olga, „El candombe y la música popular uruguaya”, in: *Perspectiva Interdisciplinar de Música*, 2006/01, 74.

[96] Carámbula, op. cit., 169-170.

[97] Páez Vilaró Carlos, *Las llamadas*, <http://carlospaezvilaro.com.uy/nuevo/las-llamadas/>

[A letöltés ideje: 2016-07-01.]

[98] Vidart, Daniel, *Tiempo de Carnaval*, Montevideo, Ediciones B, 2014, 142.

[99] A tanulmány a mexikói Huasteca hidalguense területén 1996-ban és 1999-ben végzett terepmunkám során összegyűjtött adatokon alapul. Kutatásom támogatásáért köszönettel tartozom a Magyar Ösztöndíj Bizottságnak, a mexikóvárosi Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social (CIESAS) intézetnek, valamint Jesús Ruvalcaba Mercadónak és Juan

Manuel Pérez Zevallosnak. Különösképpen hálásan köszönöm Pachiquitla lakóinak, hogy befogadtak és végig segítettek muukámat. A tanulmány először a *Tabula* folyóirat 2001/4.1-es számában jelent meg. A korábbi szövegváltozathoz képest e helyen csupán néhány stilisztikai módosítással éltem, illetve a hivatkozási rendszert alakítottam át.

[100] A tanulmányban kurzív betűkkel jelzem a helyiek által nahuatl vagy spanyol nyelven használt kifejezéseket.

[101] Ruvalcaba Mercado, Jesús, *Tecnología agrícola y trabajo familiar, Una etnografía de la Huasteca veracruzana*, México D.F., CIESAS, 1991, 127-144.

[102] Ruvalcaba Mercado, Jesús, „El plan huasteca hidalguense: sus causas y consecuencias”, in: *La Huasteca: vida y milagros*, (Ludka de Gortari Krauss – Jesús Ruvalcaba Mercado, eds.), México D.F., CIESAS (Cuadernos de la Casa Chata, 173.) 197-209.; Schryer, Frans J., *Ethnicity and Class Conflict in Rural Mexico*, New Jersey, Princeton University Press, 1990.

[103] A tisztelet fogalmának értelmezését és az alkoholfogyasztásnak az interetnikus kapcsolatokban betöltött szerepét lásd Heath, Dwight B., „A Decade of Development in the Anthropological Study of Alcohol Use”, in: Douglas, Mary (ed.), *Constructive Drinking: Perspectives on Drink from Anthropology*, Cambridge, University of Cambridge, 1988, 16-70.; Lomnitz Adler, Claudio, „Alcohol y etnicidad en la Huasteca Potosina”, in: *Cuextepan, lugar de bastamientos. IV encuentro de investigadores de la Huasteca*, (Mééndez Agustín Avila – Jesús Ruvalcaba, coords.), México D.F., CIESAS, 1991, 107-116.

[104] Cohen, Anthony P., *The Symbolic Construction of Community*, London, Routledge, 1989, 33.

[105] Lásd pl. VIQUEIRA, Carmen – PALERM, Ángel, „Alcoholismo, brujería, y homicidio en dos comunidades rurales de México”, in: *América Indígena* 1954, 14:7-36.; Montoya Briones, José de Jesús, „Estructura y función de la brujería”, in: *América Indígena* 1971, 31(3), 565-574.; Hernández Cuellar, Rosendo, *La religión nahua en Texoloc, municipio de Xochiatipan, Hgo.*, (Etnolingüística 51), México D.F., INI-SEP-CIESAS, 1982.

[106] Szeljak György, „Az összetorlódtott idő. Tradíció és modernizációs változások egy mexikói indián közösségben”, in: Fejős Zoltán (főszerk.), Szeljak György – Tasnádi Zsuzsa – Granasztói Péter (szerk.), *A megfoghatatlan idő*, Budapest, Néprajzi Múzeum, 2000, 126.

[107] Ibidem, 119-122.; Romualdo Hernández, Joaquín, *Relaciones políticas entre indígenas y mestizos en Xochiatipan, Hgo.*, (Etnolingüística 46.), México D.F., INI – SEP – CIESAS, 1982, 57-93.

[108] BOURDIEU, Pierre, „Gazdasági gyakorlat és idő, Az algériai parasztok időkezelési attitűdjei”, in: Gellériné Lázár Márta (szerk.), *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok*, Budapest, Akadémiai, 1990, 52.

[109] Fontos megjegyezni, hogy a migrációs folyamatok felgyorsulása és arányának évekénti változása miatt ezek a számadatok csak megközelítőleges becslésre alkalmasak.

[110] Szeljak György, „A kukorica a lélek ereje, Az egészség és betegség értelmezése egy mexikói nahua indián közösségben”, in: Kézdí Nagy Géza (szerk.), *Szimbiózis 8*, Budapest, Kulturális Antropológia Tanszék, 1999, 135-137.

[111] Signorini, Italo – Lupo, Alessandro, *Los tres ejes de la vida, Almas, cuerpos, enfermedad entre los nahuas de la Sierra de Puebla*, Xalapa, Universidad Veracruzana, 1989, 92-93.

[112] Burkhart, Louise M., *The Slippery Earth. Nahuá – Christian Moral Dialogue in the Sixteenth Century Mexico*, Tucson, The University of Arizona Press, 1989.

[113] Ibidem, 41.; Báez – Jorge, Félix – Gómez Martínez, Arturo, *Tlaxtecolotl y el Diablo. La cosmovisión de los nahuas de Chicontepec*, México, SEC, 1988.

[114] A központi kormányzat által az ország legszegényebb régióban beindított program havonta szabadon felhasználható pénzösszeghez juttatja az indián családokat. A támogatás mértéke a gyerekek száma alapján változik, feltétele, hogy a gyermekek és a szülők meghatározott időközökben jelenjenek meg az orvosi vizsgálatokon, és a gyerekek vegyenek részt az iskolai oktatásban. A tradicionális nemi szerepektől eltérően az állam a pénzt közvetlenül az anyáknak juttatja, nehogy a férfiak pálinkára költessék azt.

[115] Mandelbaum, David G., „Alcohol and Culture”, in: *Current Anthropology*, 1965, 6/3, 281-293.; Room, Robin, „Alcohol and Ethnography: A Case of Problem Deflation?”, in: *Current Anthropology* 1984, 25/2, 169-191.; Heath, Dwight B., „A Decade of Development in the Anthropological Study of Alcohol Use”, in: Douglas, op. cit., 16-70.

[116] Douglas, Mary, „A Distinctive Anthropological Perspective”, in: Douglas, op. cit., 3-15.

[117] A tanulmány a *Trienio. Ilustración y Liberalismo. Revista de historia* c. folyóiratban (Madrid, 1998/31, 5-12.) megjelent spanyol változat továbbgondolása. Hálásan köszönöm Váró Borbála lelkiismeretes segítségét az eredeti tanulmány magyarra fordításában.

[118] „It makes one realize that there is an Invisible California as yet undiscovered by the multitud.” SAUNDERS, Charles Francis - O'SULLIVAN, Father St. John, *Capistrano Nights. Tales of a California Mission Town*, R.M. McBride and Co. New York, 1930, 137.

[119] WEBER, Francis J., *The Jewel of the Missions. A documentary History of San Juan Capistrano*, 1976.

[120] San Juan Capistranót a 21 kaliforniai misszió hetedikéként alapította (1776) Padre Junípero Serra. 1845-ig, szekularizálásáig működött. Használton kívül, romokban állt, amíg 1909-10 között Monsignore St. John O'Sullivan plébános atya újjáépíttette. Jelenleg templom, iskola és múzeum. Lásd részletesen: BANCROFT, Hubert Howe, *History of California*, Vol. I, San Francisco, 1884; BANCROFT, Hubert Howe, *California Pastoral*, San Francisco, 1888; ENGELHARDT, Zephyrin, *San Juan Capistrano Mission*, Los Angeles, 1922; KAMMERER, Raymond C., *Old Mission San Juan Capistrano*, K/M Communications, Cincinnati, Ohio, 1961.

[121] *Pueblo* = a missziós tevékenységben a *misión*, *presidio* (erőd), *pueblo* (falu) hármasságából a polgári lakosság települése.

[122] *Acagchemem*-nek a misszós környéki indiánok nevezték magukat, a vidéket *Acagchemé*-nek. O'SULLIVAN, *Little Chapters about San Juan Capistrano*, San Juan Capistrano, Calif., Old Mission Archives (1912) [6]. A korszak gyakorlata, hogy a misszióról nevezik el a misszióhoz tartozó és környéken lakó, sokszor több törzsbeli indiánt, így a San Juan Capistrano misszióhoz kötődőket *juaneñónak*.

[123] Lásd még: TÓTH Ágnes, „Katalán alapító atyák Felső-Kaliforniában”, in: Anderle Ádám (szerk.), *A magyar-katalán kapcsolatok ezer éve*, MTA-SZTE Hispanisztika Kutatócsoport Kutatási Közlemények III, Szeged, 2001, 99-106.

[124] GEIGER, Maynard, OFM., „Biographical Data on the California Missioners (1769-1848)”, in: *California Historical Quarterly*, vol. XLIV, 1965, 297.

[125] ROBINSON, Alfred, *Life in California during a Residence of Several Years in that Territory. Comprising a Description of the Country and the Missionary Establishments by Alfred Robinson. To Which Is Annexed A Historical Account of the Indians of Alta California By Fray Boscana. (1846), New Preface by Doyce B. Nunis, Da Capo Press, New York, 1969. Chinigchinic: a Historical Account of the Origin, Customs, and Traditions of the Indians at the Missionary Establishment of St. Juan Capistrano, Alta California; called The Acagchemem Nation; Collected with the Greatest Care, from the most Intelligent and Best Instructed in Matter. By the Reverend Father Friar Geronimo Boscana, of the Order of Saint Francisco, Apostolic Missionary at said Mission. Translated from the original Spanish Manuscript, by one who was many years a resident of Alta California. New York: Published by Wiley and Putnam, No. 161 Broadway. 1846, Robinson, 1969, 228-341. Újabb kiadásai mellett (HARRINGTON, Paris 1933; TOWNSEAD HANNA, Phil, ed. Sta Ana, California, 1933; HARRINGTON, Washington D.C., 1966; stb.) a teljes szöveg elérhető: www.sacred-texts.com; https://en.wikipedia.org/wiki/Geronimo_Boscana*

[126] ROBINSON VIII.

[127] GEIGER, Maynard, OFM - MEIGHAN, Clement W., *As the Padres Saw Them. California Indian Life and Customs as Reported by the Franciscan Missionaries 1813-1815*, Santa Barbara Mission Archive Library, Santa Barbara, 1976.

[128] Ibidem, 3.

[129] „Their superstitions are as numerous as they are ridiculous and are difficult to understand” Ibidem, 47.

[130] „to give a relation of all my observations during a period of more than twenty years' residence”, ROBINSON, op. cit., 334.

[131] ROBINSON VIII.

[132] SAUNDERS (1930). A teljes 1930-as kiadás szövege elérhető az alábbi linken: <http://www.abebooks.com/Capistrano-Nights-Tales-California-Mission-Town/6704378594/bd>

[133] Erről így emlékezik naplójában [1918]: San Juan Capistranóba a misszióba, 1910. július 5-én érkeztem, Alfréd Quéту tisztelendő atya meghívására. Rossz egészségi állapotban voltam, de hála Istennek, ismét erőre kaptam, és képes vagyok e kis parókia feladatait ellátni. („I arrived at SJC on July 5, 1910 and took up my residence at the Mission upon invitation of the Pastor, the Reverend Alfréd Quéту. I was in poor health, when I came, but thanks to God I am now fairly robust, and able to attend the ordinary duties of this very small parish.” *Portions of a Journal written by Msgr. St. John O'Sullivan at the old Mission of San Juan Capistrano*, Ed. by Les Combs, Archivist, Misión de SJC, (gépelt átirat) UCI Main Library, Special Collection, # 2569 SJC.

[134] KAMMERER, Raymond C., *Old Mission San Juan Capistrano*, Cincinnati, Ohio, 1981, 30-33.

[135] „On my return I found numerous changes.” SAUNDERS (1930), op. cit., 29.

[136] COOK, Sherburne F(riend), *The conflict between the California Indian and White Civilization*, Berkley, 1976. 136.

[137] Ibidem, 142.

[138] JOSEPHY, Alvin M., *The Indian Heritage of America*, Bantham Books. Toronto, New York, London, 137-138.

[139] „The diversity of language is so great, in California, that almost every 15 or 20 leagues, you find a distinct dialect.” ROBINSON, op. cit., 240, 333.

- [140] Idem.
- [141] „It is difficult, I confess, if unacquainted with their language, to penetrate their secrets [...]” Ibidem, 235.
- [142] „[...] I was forced to realize that my first job was to learn Spanish.” SAUNDERS (1930), op. cit., 12-13.
- [143] *Portions*, op. cit., 14-15.
- [144] „Az atyák nagyon rosszak voltak, nem voltak Istenfélők. Sok babjuk [...], búzájuk volt – az indiánok nekik dolgoztak.” *Portions*, op. cit., 14-15.
- [145] COOK, op. cit., 142-143.
- [146] ENGELHARDT, op. cit., 58.; COOK, op. cit., 144.
- [147] „[...] Spanish is still the prevailing language of the place.” O’SULLIVAN, *Little Chapters* [7]
- [148] „[...] Spanish was the principal language of the place [...] at the post office, the grocery store, the blacksmith shop and the hotel, on the baseball field [...] Sundays at the mission chapel the sermon was in Spanish.” SAUNDERS (1930), op. cit., 11.
- [149] Ibidem, 153-166.
- [150] „[...] the very words Cervantes put into Sancho Panza’s mouth over three centuries ago.” Ibidem, 166-167.
- [151] ROBINSON, op. cit., 260-261.
- [152] SAUNDERS (1930), op. cit., 129-133.
- [153] Ibidem, 56-57.
- [154] Ibidem, 124.
- [155] Ibidem, 118-119.
- [156] Idem.
- [157] Nem hivatalos, mert az USA törvényeiben sosem jelöltek ki kötelező jellegű, hivatalos nyelvet. CRAWFORD, James, *Historical Roots of Language Policy*, <http://www.languagepolicy.net/archives/LLPT1.htm>
- [158] COOK, op. cit., 142.
- [159] „By gifts, endearments, and kindness, I elicited from their secrets, with their explanations, and by witnessing the ceremonies [...] I was enabled after long time, to acquire a knowledge of their religion,” ROBINSON, op. cit., 236.
- [160] COOK, op. cit., 153, 145-146.
- [161] „They have been careful to preserve the traditions and customs of their ancestors, and are permitted to indulge in the observance of them, on their feast days, [...]” ROBINSON, op. cit., 234.
- [162] „[...] vision of Paradise, with Chinigchinich in place of the Lord.” COOK, op. cit., 156.
- [163] „When the Lord walked in this world one of our people was with Him, and when He was crucified the Indian got some of His blood and kept it in the belt of his own *zapeta*, or breech-cloth[...].” SAUNDERS (1930), op. cit., 60-61.
- [164] „El Cuento de las Dose (sic) Palabras Torneas”, Ibidem, 101-106.
- [165] Ibidem, 22-23.
- [166] „They are not mine, padre; they are María’s[...] And she says to me, ‘*Pobrecito perros*, the poor dogs, they too have their saints [...] San Lázaro- Saint Lazarus, to be sure.” Ibidem, 83.
- [167] A rajzfilmekből is ismerjük a prérifarkas személyében, aki mindig alulmarad, nevetségessé válik a gyalogkakukkal szemben. A magyar szerzőnek a népmesék „vert viszen veretlent”, lóvát tett rókája jut még eszébe.
- [168] KROEBER L. Alfred, *Handbook of the Indians of California*, Washington, 1926. 182.
- [169] Ibidem, 510.
- [170] „[...] *coyote o gato montes* [...] feathers of which they formed a kind of a petticoat, to dress their Chinigchinich [...] It resembled in appearance a live animal.” ROBINSON, op. cit., 259-260.
- [171] „The name of the *Coyote* was *Eyacque*, which implies second captain; and from this time they changed his name to that of *Eno*, signifying a thief and cannibal [...]” Ibidem, 244-245.
- [172] SAUNDERS (1930), op. cit., 123-124.; KROEBER, op. cit., 637.

- [173] SAUNDERS (1930), op. cit., 187-189.
- [174] *Coyote Stories*, Navajo Curriculum Center Gough Rock, Arizona, 1974.
- [175] „[...] get acquainted with old Acú, last of his race. Mission's one remaining Indian and its official renger of bells [...] SAUNDERS, Ch. F., *A Little book of California Missions*, New York, 1925, 34.
- [176] SAUNDERS (1930), op. cit., 18, 22.
- [177] „And Acú was muy contento that the golondrinas had arrived for the feast.” Ibidem, 199-202.
- [178] MÁRQUEZ, Gabriel García, *Száz év magány*, Budapest, Magvető, 2014, 2.
- [179] DOBAL, Carlos, *Nuevas del Nuevo Mundo: 1492-1992 V centenario del descubrimiento y evangelización de América*, Santiago, Pontificia Universidad Católica Madre y Maestra, 1992, 24.; VARELA, Consuelo, *La caída de Cristóbal Colón: el juicio de Bobadilla*, Madrid, Marcial Pons Historia, 2006, 156; *Comunidades étnicas en Colombia: Cultura y jurisprudencia*, Bogotá, D.C., Universidad del Rosario – Universidad Colegio Mayor de Nuestra Señora del Rosario, Facultad de Jurisprudencia, 2005, 183.
- [180] SZÁSZDI István, „Las Cartas de Seguro a favor de los egipcianos en peregrinación a Santiago de Compostela”, in: *Revista de Estudios Jacobeos y Medievales*, Sahagún (León), 2001/11-12, 71-87.
- [181] A rendelet kiutasította az Indiákról a cigányokat, asszonyaikat és gyermekeiket, felszólítva a hatóságokat, hogy az első Spanyolországba induló hajóra rakják fel őket, hogy ne okozzanak kárt, vagy ne tévésszék meg a naiv őslakosságot. DESCALZI, Ricaldo, *La Real Audiencia de Quito claustro en los Andes*, 1. vol., Quito, 1978, 275.
- [182] *Recopilación de leyes de los reinos de las Indias, mandadas imprimir y publicar por la Majestad católica del rey don Carlos II. nuestro señor. Va dividida en cuatro tomos, con el índice general, y al principio de cada tomo el especial de los títulos que contiene*, Madrid, Boix, 1841, 4. és 93-94.
- [183] PYM, Richard, *The Gypsies of Early Modern Spain*, New York, Palgrave Macmillan, 2007, 40-41.
- [184] MARTÍNEZ MARTÍNEZ, Manuel, „Los gitanos y las Indias antes de la Pragmática de Carlos III (1492-1783)”, in: *Tchatchipen*, 48, 2004, 17.
- [185] CLARK, Sandra, *The Elizabethan Pamphleteers: Popular Moralistic Pamphlets 1580-1640*, London, Athlone Press, 2015, 46; BELTON, Brian A., *Questioning Gypsy Identity: Ethnic Narratives in Britain and America*, Walnoot Creek, Rowman Altamira, 2005, 74.
- [186] MARTÍNEZ MARTÍNEZ, Manuel, *Los gitanos y las gitanas de España a mediados del siglo XVIII: El fracaso de un proyecto de exterminio (1748-1765)*, Almería, Universidad Almería, 2014, 138.
- [187] MARTÍNEZ MARTÍNEZ (2004), op. cit., 21.
- [188] GÓMEZ ALFARO, Antonio, COSTA, Elisa Maria Lopes da, FLOATE, Sharon Sillers, *Deportaciones de Gitanos*, Madrid, Presencia Gitana - Centre de Recherches Tsiganes, 1999, 160.
- [189] *Real cédula de 21 de octubre de 1817 sobre aumentar la población blanca de la Isla de Cuba*, Habana, Imprenta del Gobierno y Capitanía genral por S. M., 1828, 2-11. Lásd még 1886-os telepítési tervet, amely cigányokkal kapcsolatban semmiféle megjegyzést nem tesz: SERRET Y CAPELLO, Francisco, *Proyecto de inmigración blanca para la isla de Cuba*, Barcelona, Impr. de L. Tasso Serra, 1886.
- [190] *El curioso americano*, Año 1, 1893/3-4. 50.; MONTORI, Arturo, *Modificaciones populares del idioma castellano en Cuba*, Habana, Imp. de “Cuba pedagógica”, 1916, 141-143.
- [191] MONTORI,, op. cit., idem.
- [192] WEDECK, Harry E, *Dictionary of Gypsy Life and Lore*, New York, Philosophical Library, 1973.
- [193] GRUMET, Joanne, *Papers from the Sixth and and [sic] Seventh Annual Meetings, Gypsy Lore Society, North American Chapter*, New York, The Society, 1986, 91.
- [194] Juan Palomo, 1870/27, 213-215.
- [195] COLL Y TOSTE, Cayetano, *Leyendas y tradiciones puertorriqueñas*, Bilbao, Editorial Cultural, 1975, 360.
- [196] ACHIM, Viorel, *Cigányok a román történelemben*, Budapest, Osiris, 2001, 148-154.; MELGOZA DE LA GARZA, Angelina de Lourdes, *Tiempo de gitanos*, (kézirat, Universidad Iberoamericana), México, 1996, 13.; LIÉGEOIS, Jean-Pierre, *Los gitanos*. México, F.C.E., 1988, 45.
- [197] *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985*, Budapest, Kossuth, 1986, 157.
- [198] LUMHOLTZ, Carl, *El México desconocido. Cinco años de exploración entre las tribus de la Sierra Madre Occidental; En*

la tierra caliente de Tepic y Jalisco, y entre los tarascos de Michoacán, 2. vol., Nueva York, C. Scribner's sons, 1904, 297–298.

[199] Ibidem, 297–298.; PELLECEER, Carlos Manuel, *Memoria en dos geografías*, México, Costa-Amic, 1964, 16.; TURCIOS, Froylán, *Memorias*, Tegucigalpa, Universidad Nacional Autónoma de Honduras, Editorial Universitaria, 1980, 84.

[200] ALONSO, Dora, *Agua pasada*, Ciudad de La Habana, Unión de Escritores y Artistas de Cuba, 1981, 35.

[201] „Gitanos en Cuba?” <http://desde-cuba.blogspot.hu/2008/08/gitanos-en-cuba.html> [a letöltés ideje: 2016-05-30.]

[202] Sennor Vilmos a XIX. század végi találkozása alkalmával jegyezte le, hogy számos nyugat-európai nyelvet beszéltek a mexikói Leónban feltűnő kelet-európai cigányok. Patrick Williams pedig a párizsi cigányokról írva tesz említést arról, hogy több ott élő kalderas cigánynak élnek Dél-Amerikában rokonai. Lásd: *Vasárnapi Újság*, 1889/46, 750–751.; WILLIAM, Patrick, *Franciaország*, Budapest, 2004, 72.

[203] Archivo General de la Nación, (Mexikóváros), Dirección General de Gobierno, 2/361(498)

[204] GUTIÉRREZ, Pedro Juan, *Corazón mestizo: el delirio de Cuba*, Barcelona, Editorial Planeta, 2007.

[205] Viorel Achim szerint a XIX. századi vándor kalderas bandák akár 100 főből is állhattak. ACHIM, op. cit., 152.; TEIXEIRA, Rodrigo Corrêa, *História dos ciganos no Brasil*, Recife, Núcleo de Estudos Ciganos, 2008, 21.; *Antropología social y cultural en Uruguay 2004-2005*, Montevideo, Departamento de Antropología Social, 2005, 63.

[206] MÁRQUEZ, op. cit.

[207] ALONSO, op. cit., 35.

[208] Archivo General de la Nación, (Mexikóváros), Dirección General de Gobierno, 2/361(498); PICKETT, David W., „The Gypsies of Mexico”, in: *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1965/3-4., 87-94.; *Efemerides queretanas: Acontecimientos notables en la vida de Querétaro*, Querétaro, Impr. Salesiana, 1973, 159-160.

[209] BORGES, Isabel Cristina Medeiros Mattos, „Ciganos em Juiz de Fora – Mitos, Perseguições e Resistências (1860/1920)”, in: *XXIII Simpósio Nacional de História - APUH*, Londrina, 2005.

[210] A többek között a kannibalizmussal megvádolt honti cigányok példáját is említő Henrich Moritz Gottlieb Grellmann *Die Zigeuner* című könyve meghatározó volt a németek cigányokról alkotott XIX. századi gondolkodására. Lásd: PRÓNAI Csaba, „A kulturális antropológia jelentősége a cigánykutatásban (Három példa)”, in: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve III, Budapest, Akadémia Kiadó, 2004, 257.

[211] RAMÍREZ, Kenya, „La banda Julupesty ataca a gitanos de DF”, in: *Excelsior*, México, 2008.06.10.

[212] „Gitanos en Cuba?” <http://desde-cuba.blogspot.hu/2008/08/gitanos-en-cuba.html> [a letöltés ideje: 2016-05-30.]

[213] COSTA, Norberto, *Los gitanos roban a los niños*, Buenos Aires, Corregidor, 1988.; GUEVARA, Darío C., *Gitana del Frutillar, historia de una niña ecuatoriana que creció bajo la tolda gitana para unir dos mundos, dos razas, y dos destinos*, Quito, Talleres Gráficos Nacionales, 1968, 13.; PELLECEER, op. cit., 16.; *Cuentos y leyendas*, Madrid, Alca XXX, 2000, 9.; ADAME MARTÍNEZ, Homero, *Mitos, cuentos y leyendas regionales*, Monterrey - Nuevo León - México, Ediciones Castillo, 1998, 221-222.; GUANDIQUE, Manuel Atilio, *Tiempos idos: Narraciones salvadoreñas*, [San Salvador?], Tipografía Offset Laser, 1988. 85.; DONOSO, José, *El obscuro pájaro de la noche*, Barcelona, Alfaguara, 1995, 543.

[214] GONZÁLEZ NAVARRO, Moisés, *Los extranjeros en México y los mexicanos en el extranjero*, 1821-1970, 2. vol. México, D.F., Colegio de México, Centro de Estudios Históricos, 1993, 323.

[215] GRUMET, op. cit., 91.

[216] Idem.

[217] *Acts of Congress, Treaties, and Proclamations Relating to Noncontiguous Territory, Cuba, and Santo Domingo and to Military Affairs: Sixtieth Congress, March 4, 1907 to March 3 1909*, Washington, Govt. print. off., 1909, 438.

[218] RUIZ MORENO, Isidoro, *El derecho penal en la República Argentina*, Paraná, Tipografía y encuademación Gutenberg de C. Miró, 1898, 273.

[219] SÁENZ MAROTO, Alberto, *Historia agrícola de Costa Rica*, San Pedro, Ciudad Universitaria „Rodrigo Facio”, 1970. 868. és *Colección de Leyes de decretos, acuerdos, resoluciones*, San José, 1904, 308-309.

[220] ARAYA, Guiselle Marín, „Españoles en la ciudad de San José a fines del siglo XIX y principios del XX”, in: *Anuario de Estudios Centroamericanos*, San José, 1999/2, 18.

[221] 1925. január 12-én kelt 14.846 számú elnöki rendelet. Lásd: ANTEQUERA PARILLI, Ricardo, *Aspectos jurídicos e institucionales de las migraciones. Venezuela*, Ginebra, Organización Internacional para las Migraciones, 1991, 16., 23., 75. és 82-83.

[222] 1930. május 5-én elfogadott bevándorlási törvény 5. cikkelye. Lásd: *Aspectos jurídicos e institucionales de las migraciones en Nicaragua*, Ginebra, Suiza: Organización Internacional para las migraciones, 1991, 8.

[223] Magyar Országos Levéltár K106/83/48 1931.12.21.

[224] 1933. júniusában megjelenő 86. számú rendelet. Lásd: SENKMAN, Leonardo, *Argentina, la segunda guerra mundial y los refugiados indeseables, 1933-1945*, Buenos Aires, Grupo Editor Latinoamericano, 1991, 123.

[225] RENDÓN CANO, Julio, *Aspectos jurídicos e institucionales de las migraciones en Honduras*, Ginebra, Organización Internacional para las Migraciones, 1991, 6.

[226] *The American Federationist*, Volume 42, Issue 2, Washington, American Federation of Labor and Congress of Industrial Organizations, 1935, 754.

[227] 1936-ban január 25-én kelt guatemalai bevándorlási törvény. Lásd: *Estudios migratorios latinoamericanos*, Buenos Aires, 1989, 380.; *Aspectos jurídicos e institucionales de las migraciones en Guatemala*, Ginebra, Organización Internacional para las Migraciones, 1993, 26.

[228] Ley de 11 de julio de 1936, sobre Iumigración y Colonización

[229] 1937. január 28-án kelt elnöki rendelet 12. cikkelye Lásd: *La colonización e inmigración en Bolivia: leyes, decretos supremos y otras disposiciones legales*, La Paz, Ministerio de Agricultura, 1965, 39-41.; RIVERO ALIAGA, José Luis, *Aspectos jurídicos e institucionales de las migraciones en Bolivia*, Ginebra, IOM/OIM, 1991, 49.

[230] 1937. február 17-én megjelent 397. számú rendelet 11. cikkelye Lásd: *Legislación para la defensa política en las repúblicas americanas*, Montevideo, Comité Consultivo de Emergencia para la Defensa Política, 1947, 761.; PAREJA, Carlos Henrique: *Curso de derecho administrativo teórico y práctico adaptado especialmente a la administración pública colombiana*, 2. vol., Bogotá, Editorial El Escolar, 1939, 224.; *Memoria y sueños: Españoles en Colombia, Siglo XX*, Bogotá, Fundación Españoles en Colombia - Universidad Externado de Colombia, Facultad de Ciencias Sociales y Humanas, 2004, 100-103.

[231] 1937. május 15-én kelt 417-RE számú elnöki rendelet 8. cikkelye Lásd: *Publicación miscelánea*. Buenos Aires, 1942/2. 37.; PRAELI, Francisco Eguiguren, *Aspectos jurídicos e institucionales de las migraciones*. Perú, Ginebra, IOM/OIM, 1991, 117.

[232] 1940. november 7-én kelt bevándorlási törvény Lásd: *Publicación miscelánea*, Buenos Aires, 1942/2, 29.

[233] ANDERLE Ádám, *Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és a XX. században*, Budapest, Kossuth, 1989, 80-85.

[234] PICKETT, David W., „The Gypsies of Mexico”, in: *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1965/3-4, 85.

[235] Lásd még a következő kubai szerzőket: ALCIDES PÉREZ, Rafael, *Gitana*, La Habana, Talleres de Tosco, 1962.; FEIJÓO, Samuel, „La Adivina y Don Gabino”, in: FEIJÓO, Samuel: *Cuentos populares cubanos de humor*, Habana, Editorial Letras Cubanas, 1981, 234-235.; BAQUERO, Gastón, „Negros y gitanos vuelan por el cielo de Sevilla”, in: BAQUERO, Gastón, *Poesía Completa*, Madrid, Editorial Vardum, 2013, 116-117.

[236] Lásd Victor Manuel Garcia 1929-ben festett *Gitana Tropical* című képét, Museo Nacional de Bellas Artes, Havanna.

[237] M. HINCAPIÉ, Luz, „Rutas del Pacífico: iumigrantes asiáticos a América Latina”, in: *Memorias del XIII Congreso Internacional de la Asociación Latinoamericana de Estudios de Asia y África*, Kolumbia, Bogota, 2011. március 23-25., http://ceaa.colmex.mx/aladaa/memoria_xiii_congreso_inter_nacional/images/hincapie.pdf, [a letöltés ideje: 2012-08-17.]

[238] HU-DEHART, Evelyn, „Opio y control social: culíes en las haciendas de Perú y Cuba”, in: *ISTOR, Revista de Historia Internacional*, 2006/27, 30-31.

[239] 1931-ben Havannában, a függetlenségi harcokban részt vevő kínaiak emlékére állított oszlopon található Gonzalo de Quesada (a kubai függetlenségi mozgalom egyik főszereplője) által megfogalmazott felirat.

[240] HU-DEHART, Evelyn, „Los culíes, los tenderos y sus descendientes”, in: MORIMOTO, Amelia (szerk.), *Cuando Oriente llegó a América*, Washington, BID, 2004, 17.

[241] SÁNCHEZ-ALBORNOZ, Nicolás, *La población de América Latina. Desde los tiempos precolombinos al año 2000*, Madrid, Alianza Editorial, 1977, 2. kiadás, 164.

[242] MÖRNER, Magnus, *Adventurers and proletarians. The story of migrants in Latin-America*, University of Pittsburgh Press, 1985, 28.

[243] HU-DEHART (2006), op. cit., 31-33.

[244] *The Cuba Commission Report: A Hidden History of the Chinese in Cuba*, Az eredeti angol nyelvű, 1876-os szöveg kiadása: Baltimore, John Hopkins University Press, 1993.

[245] Idem, illetve YUN Lisa, *The Coolie speaks: Chinese indentured laborers and African slaves in Cuba*, Temple University Press, 2008, 80-90.

[246] HU-DEHART (2004), op. cit., 17-18.

[247] GARCÍA TRIANA, Mauro – ENG HERRERA, Pedro, *The Chinese in Cuba, 1847- Now*, Lexington Books, 2009, 56-57.

[248] YOUNG, Elliott, *Alien nation: Chinese migration in the Americas from the coolie era through World War II*, UNC Press Books, 2014, 204.

[249] Ibidem, 205. Az idézet szerzője Antonio Chuffat.

[250] Idem.

[251] DREXLER András – KÉRI András: „A havannai Barrio Chino”, in: *Természettudományi Közlöny*, 9, 2015. szeptember, 411.

[252] GARCÍA TRIANA – ENG HERRERA, p. cit., 70.

[253] HU-DEHART (2004), op. cit., 23-30.

[254] LEHOCZKI Bernadett, *Latin-Amerika és Kína: a kapcsolatok új rendszere?*, Szeged-Budapest, 2009, 25-29.

[255] LÓPEZ, Kathleen, *Chinese Cubans: A transnational history*, UNC Press Books, 2009, 237-240.

[256] A társaság honlapja: <http://sociedadchangcuba.com/historia>.

[257] MONTORO CARMONA, Antonio José, „Las relaciones comerciales de China con Cuba”, in: *Observatorio de la Economía de y la Sociedad China*, 15, 2011. <http://www.eumed.net/rev/china/15/ajmc.html>, [a letöltés ideje: 2016-06-05.]

[258] CHOU, Diego L., „Los chinos en Hispanoamérica”, in: *Cuadernos de Ciencias Sociales* 124, FLACSO, Costa Rica, 2002, 55-57.

[259] LAUSENT-HERRERA, Isabelle, „Tusans (tusheng) and the Changing Chinese Community in Peru”, in: *Journal of Chinese Overseas* 5, 2009, 115-116.

[260] MÖRNER, op. cit., 28.

[261] ANDERLE Ádám, „Indiánkérdés – nemzeté válás. Peru a Csendes-óceáni háború után”, in: *Tiszatáj*, 1974/6, 53-60.; CONTRERAS, Carlos – CUETO, Marcos, *Historia del Perú contemporáneo*, Lima, IEP Ediciones, 2004, 138-140.

[262] MEAGHER, Amol J., *The Coolie trade: The traffic in Chinese laborers to Latin America*, Xlibris, 2008, 224-226.

[263] CHOU, op. cit., 59-64.

[264] Lásd például „The horrors of the guano trade 1-2.”, *New Orleans Picayune*, 1854. április 22. és 23-ai számai, George Peck és név nélküli tudósítók további cikkei a *New York Times*, illetve a *Nautical Magazine*, a *Daily News* vagy a *Morning Chronicle* hasábjain.

[265] HOLLETT, Dave, *More precious than gold. The story of the Peruvian guano trade*, Fairleigh Dickinson University Press, 2008.; MATHEW, W.M., „A primitive export sector: guano production of mid-nineteenth century Peru”, in: *Journal of Latin-American studies*, 9/1, 1977, 35-57.

[266] MEAGHER, op. cit., 227.

[267] MATTHEW, op. cit., 45.

[268] PECK, George, *Melbourne and the Chincha Islands*, New York, 1854, 162-166.

[269] SÁNCHEZ ALBORNOZ, op. cit., 186.

[270] 1839-42 és 1856-60 között kereskedelmi érdekek érvényesítéséért folytatott harcok Kína és Anglia, majd a második háborúban Franciaország részvételével.

[271] SEGALL, Marcelo, „Eslavitud y tráfico de culíes chinos en Chile”, in: *Boletín de la Universidad de Chile*, 75, 1967, 56-57.

[272] LIN CHOU, Diego, „De culíes a profesionales”, in: MORIMOTO, op. cit., 38-40.

[273] LAUSENT HERRERA, Isabelle, „Los inmigrantes chinos en la Amazonía peruana”, in: *Boletín del Instituto Francés de Estudios Andinos*, XV/3-4, 1986, 53-58.

[274] PASTOR, Rodríguez, *Hijos del celeste imperio en el Perú (1850-1900). Migración, agricultura, mentalidad y explotación*, Lima, Instituto de Apoyo Agrario, 2001, 224-225.

[275] CASALINO SEN, Carlota, „De cómo los chinos se transformaron y nos transformaron en peruanos”, in: *Investigaciones Sociales*, UNMSM, 9/15, 2005, 123-124.

[276] Ibidem, 114-122.

[277] LAUSENT-HERRERA, Isabelle, „The Chinatown in Peru and the changing Peruvian Chinese community(ies)”, in: *Journal of Chinese Overseas* 7, 2011, 70.

[278] HU-DEHART, op. cit., 33-39.

[279] CORILLA MELCHOR, Ciro „Discursos antichino en Lima: realidades y ambigüedades a fines del siglo XIX e inicios del XX”, in: *BIRA*, 31, 2004, 186-187.

[280] CASALINO SEN, op. cit., 121.; JANCSÓ Katalin, „La inmigración china en el Perú y la asianófila Dora Mayer”, in: *Americana*, XI/1, 2015.

[281] 1968-1975.

[282] LAUSENT-HERRERA (2009), op. cit., 129-138.

[283] RODRÍGUEZ PASTOR, Humberto, „La passion por el chifa”, in: *Nueva Sociedad*, 203, 82-84.

[284] LAUSENT-HERRERA (2011), op. cit., 86-92.

[285] LAUSENT-HERRERA (2009), op. cit., 143-146.

[286] A José Martítól vett idézet az általa 1889-ben alapított *La Edad de Oro* című gyermekújság első számához írott bevezetőjében olvasható. http://www.edu.mec.gub.uy/biblioteca_digital/libros/m/Marti,%20Jose%20-%20Edad%20de%20oro,%20La.pdf [a letöltés ideje: 2016-05-22.]

[287] <http://pubsys.miamiherald.com/cgi-bin/pedropan/profile/6978/story/> [a letöltés ideje: 2016-05-22.]

[288] A levél az alábbi kormányzati oldalon olvasható: <http://www.cbp.gov/newsroom/stats/southwest-border-unaccompanied-children> [a letöltés ideje: 2016-02-20.]

[289] A kiállítás 2015. június 26. és 2016. január 17. között volt látható a HistoryMiami Múzeumban *Operation Pedro Pan* címmel. A kiállítást az intézmény az Operation Pedro Pan Group civil szervezet támogatásával valósította meg. <http://www.historymiami.org/museum/exhibitions/details/operation-pedro-pan/> [a letöltés ideje: 2016-02-20.]

[290] Walsh atya személyes irathagyatéka a Barry University levéltári gyűjteményében hozzáférhető, egy része interneten keresztül kutatható: Monsignor Bryan O. Walsh Papers, Barry University Archives and Special Collections – Lehman 201, ASC0001. <http://eguides.barry.edu/content.php?pid=358283&sid=3021917#10640316> [a letöltés ideje: 2015-05-12.]

[291] A perek nagy nemzetközi visszhangot váltottak ki, nyilvános lefolytatásukra már 1959 januárjában sor került. A katolikus egyház a perekkel szemben felemelte a hangját, ennek egyik tanúsága a Pérez Serantes által, *El justo medio* címen kiadott körlevél (1959. január 29.).

[292] Ruiz, Vicki L.– Sánchez Korrol, Virginia, *Latinas in the United States. A Historical Encyclopedia*, Vol. I., Bloomington, 2006, 20.

[293] Thomas, John F., „Cuban Refugees in the United States”, in: *The International Migration Review* 2 (Spring 1967), 46-57, 47.

[294] Duany, Jorge, „Cuban communities in the United States: migration waves, settlement patterns and socioeconomic diversity”, in: *PdLc*, 11, 1999, 69-103, 71. I. ábra

[295] Boswell, Thomas D., *The Cubanization and Hispanicization of Metropolitan Miami*, Miami, Cuban American National Council, 1995.

[296] Tomás Pedro Regalado 1947-ben született Havannában, apja Tomás Regalado Molina a kubai Újságíró Szövetség utolsó elnöke volt. Tizennégy évesen hagyta el Kubát testvérével együtt a „Pán Péter művelet” keretein belül. Ők azon szerencsések közé tartoztak, akik rokonuknál éltek az USA-ban, amíg egy évvel később édesanyjuk nem tudott csatlakozni hozzájuk. Regalado apja huszonkét évig volt börtönben Kubában.

[297] Scanlan, John – Loescher, Gilbert, „U.S. Foreign Policy, 1959-1980: Impact on Refugee Flow from Cuba”, in: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 467 May, 1983, (116-137), 120.

[298] A *Cuban Refugee Program* 1961-ben indult.

[299] A Németországból, Ausztriából, Csehszlovákiából és Lengyelországból sikeresen, szülői kíséret nélkül kimenekített zsidó gyerekek számát 10.000 fő körülre becsülik. Lásd: <http://www.kindertransport.org/history.htm> [a letöltés ideje: 2015-05-12.] A

spanyol polgárháborúban összesen mintegy 34.037 gyerek került külföldre, ebből 17.489-en Franciaországba, 5130-an Belgiumba, 3291-en a Szovjetunióba, 4435-en az Egyesült Királyságba, 807-en Svájcba, 430-an Mexikóba, 335-en Francia Nyugat-Afrikába, 120-an Dániába érkeztek. Lásd: Zahra, Tara, *The Lost Children. Reconstructing Europe's Families after World War II*, Cambridge, Harvard University Press, 2011. A baszkok esetében ugyancsak több ezer kíséret nélkül az USA-ba érkező gyerekekről beszélhetünk. A kérdésre lásd: Totoricagüena, Gloria, *Basque Migration and Diaspora. Transnational Identity*, Reno, Center for Basque Studies, 2005.

[300] A név J. M. Barrie mesealakjára, a repülni képes fiúra, Pán Péterre utal, aki Sohaországban az Elveszett Fiúk vezetőjeként egyik kalandból a másikba csöppen. Valóban, az USA-ba került kubai gyerekek is egyik nehézségből a másikba kerültek, bár ők ezt sok esetben inkább egy rossz álomként, semmint meseként, vagy izgalmas kalandként élhették meg. Tulajdonképpen Pedro Menéndez tekinthető a kibontakozó, nagyszabású terv és akció „keresztapjának”, amennyiben az ő nevéből kiindulva találták meg később Pán Péter mesefiguráját a program elnevezéséhez.

[301] Walsh, Bryan O., „Cuban Refugee Children”, in: *Journal of Inter-American Studies and World Affairs*, 13, Jul.-Oct. 1971, 378-415.

[302] A Pedro Pan akcióra vonatkozó összefoglalást az Eileen nővér által 1998. december 3-án Walsh atyával készített hosszú interjúra alapozom: <http://eguides.barry.edu/content.php?pid=358283&sid=3021917#10640316> [a letöltés ideje: 2015-05-12.]

[303] A Ruston Academyt 1920-ban Hiram Ruston alapította Havannában, végleges bezárására 1961-ben került sor.

[304] Torres, María de los Ángeles, *The Lost Apple: Operation Pedro Pan, Cuban Children in the U.S. and the Promise of a Better Future*, Boston, Beacon Press, 2003, 47.

[305] Coleman Francis Carrollt (1905-1977) 1930-ban pappá, majd 1953-ban pittsburghi segédpüspökké és Pitanae címzetes püspökévé szentelték. 1958-ban, az újonnan alapított Miami egyházmegye első püspökévé nevezték ki, de székhelyét csak egy évvel később foglalta el.

[306] Mind Eisenhower, mind Kennedy küldött Floridába személyes elnöki megbízottat a kubai migránsok helyzetének kivizsgálására, Eisenhower megbízottja Tracy S. Voorhees, Kennedyé pedig Abraham Ribicoff. Lásd: Mitchell, William L., „The Cuban Refugee Program”, in: *Social Security Bulletin*, 25/3, 1962, 3.

[307] Conde, Yvonne, *Operación Pedro Pan. La historia inédita del éxodo de 14.048 niños cubanos*, New York, Random House, 2001, 62.

[308] „Pero el Gobierno Revolucionario ha decidido que antes de 48 horas, antes de 48 horas, la embajada de Estados Unidos no tenga aquí ni un funcionario más de los que nosotros tenemos [...] Nosotros no íbamos a decir todos los funcionarios, sino ni un funcionario más del número de los que nosotros tenemos en Estados Unidos, que son 11. Y estos señores tienen aquí más de 300 funcionarios, de los cuales el 80% son espías...” Discurso pronunciado por El Comandante Fidel Castro Ruz, Primer Ministro del Gobierno Revolucionario, en desfile efectuado en la Plaza Cívica, el 2 de enero de 1961. Lásd: <http://cuba.cu/gobierno/discursos/1961/esp/f020161e.html> [a letöltés ideje: 2016-02-14.]

[309] Eisenhower 1961. január 3-án szakította meg a diplomáciai kapcsolatokat Kubával, ezzel kész helyzetet teremtve az új elnök, John Kennedy számára.

[310] http://www.nytimes.com/1964/09/22/frank-auerbach-us-official-dies.html?_r=0 [a letöltés ideje: 2016-04-1.]; Walsh interjú, 1998, dec. 3.- Barry University Oral History, Campus Guides at Barry University.

[311] Walsh interjú, 1998, dec. 3. Barry University Oral History, Campus Guides at Barry University: <http://eguides.barry.edu/content.php?pid=358283&sid=3021917#10640316> [a letöltés ideje: 2016-04-01.]

[312] Cuba's children in exile. U.S. Department of Health, Education and Welfare. Social and Rehabilitation Service, Children's Bureau, 1967, 4.

[313] Idem; A kubai forradalom győzelmének idején 12.000-16.500 fő közöttire becsülik a Kubában élő zsidóság létszámát. Három nagyobb csoportra oszthatjuk őket: 1. az I. világháború alatt és után beköltöző szefárdokra, 2. az USA-ból érkezettekre, 3. az 1920-as évektől Kelet-Európából jövő askenáziakra. Elsősorban Havannában telepedtek meg, a közösség tagjai társadalmi szempontból a közép- és felsőközéposztályhoz tartoztak, főleg kereskedelemmel foglalkoztak, vállalkozásokat működtettek. A kérdésre lásd: Kaplan, Dana Evan, „Fleeing the Revolution: The Exodus of Cuban Jewry in the Early 1960s”, in: *Cuban Studies*, 36/2005, 129-154.

[314] A Freedom Flights névre keresztelt repülőjáratok 1965 és 1973 között napi rendszerességgel közlekedtek az USA és Kuba között. A Johnson elnök által elindított program segítségével a kubaik számára egyszerűbb és biztonságosabbá vált a sziget elhagyása. Az USA-ba bevándorló kubaik kedvezményes jogi elbírálásban részesültek az 1966-ban kiadott Adjustment Act bevezetésével, mely szerint megkapták az „állandó lakos” státust.

[315] Monsignor Bryan O. Walsh Papers, Barry University Archives and Special Collections – Lehman 201, ASC0001. Lásd: <http://eguides.barry.edu/content.php?pid=358283&sid=3021917#10640316> [a letöltés ideje: 2015-05-12.]

- [316] Monsignor Bryan O. Walsh Papers, Barry University Archives and Special Collections – Lehman 201, ASC0001.
- [317] Fernández életrajzi adattára lásd: http://www.luxner.com/cgi-bin/view_article.cgi?articleID=1633 „Unos años antes de su muerte en Miami Beach, en presencia de mi madre, de mi hermana María, su esposo y yo, nos dijo que él había sido una de las personas responsables de redactar la falsa ley que provocó la histeria de la eliminación de la patria potestad.” FERNÁNDEZ, Álvaro F., „La Operación Pedro Pan: una horrible mancha en la historia (de EEUU)”, <http://progreso semanal.us/20090524/la-operacion-pedro-pan-una-horrible-mancha-en-la-historia-de-eeuu/> [a letöltés ideje: 2016-04-01.]
- [318] Uría, Ignacio, „Operación Pedro Pan, el éxodo desconocido de 14.000 niños cubanos”, http://www.academia.edu/10839764/OperacionPedroPan_el%C3%B3xodo_olvidado_de_14_000_ni%C3%B1os_cubanos [a letöltés ideje: 2016-06-11.]
- [319] Paulston, Rolland G., „Education”, in: Mesa-Lago Carmelo (ed.), *Revolutionary Change in Cuba*, Pittsburgh, Pittsburgh University Press, 1974, 386.
- [320] Uría, Ignacio, *Iglesia y revolución en Cuba. Enrique Pérez Serantes (1883-1968) el obispo que salvó a Fidel Castro*, Madrid, Ediciones Encuentro, 2001, 296.
- Universidad Católica de Santo Tomás de Villanueva néven egyetemet az észak-amerikai ágostonos szerzetesek alapítottak Havannában 1946. augusztus 15-én. 1957-ben pápai egyetemmé nyilvánították, 1961-ben pedig politikai okok miatt bezárták.
- [321] „La enseñanza oficial será laica. Los centros de enseñanza privada estarán sujetos a la reglamentación e inspección del Estado; pero en todo caso conservarán el derecho de impartir, separadamente de la instrucción técnica, la educación religiosa que deseen.” *Ley Fundamental*, Artículo 55.
- [322] „Se creará un Consejo Nacional de Educación y Cultura que...estará encargado de fromentar, orientar técnicamente o inspeccionar las actividades educativas, científicas y artísticas de la nación.” *Ley Fundamental*, Artículo 59.
- [323] *Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*. http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/hng.pdf [a letöltés ideje: 2015-03-17.]
- [324] XI. Pius pápa *Divini Illius Magistri* kezdetű apostoli körlevelének szövege: <http://www.katolikus-honlap.hu/0904/xipius-nev.htm> [a letöltés ideje: 2015-03-17.]
- [325] Castro Figueroa, Abel R., *Quo vadis Cuba? Religión y revolución*, Bloomington, Palibrio, 2012, 8.
- [326] Crahan, Margaret E., „Cuba: Religion and Revolutionary Institutionalization”, in: *Journal of Latin American Studies*, 17/2 /1985, 320.; Super, John C., „Interpretations of Church and State in Cuba, 1959–1961”, in: *The Catholic Historical Review*, 89/3/2003, 513.
- [327] *The Voice, Weekly Publication of the Diocese of Miami Covering the 16 Counties of South Florida* May 6, 1960, 2.
- [328] *Diario de la Marina*, 1960. január 6, 1A
- [329] *Revolución*, 1960. július 21, 1.
- [330] XI. Pius pápa *Divini Illius Magistri* kezdetű apostoli körlevelének szövege: <http://www.katolikus-honlap.hu/0904/xipius-nev.htm> [a letöltés ideje: 2015-03-17.]
- [331] Discurso pronunciado por el Comandante Fidel Castro Ruz, primer ministro del gobierno revolucionario, en la clausura de la Reunión de Coordinadores de Cooperativas Cañeras, en el Teatro de la CTC Revolucionaria, el 10 de agosto de 1960. <http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/1960/esp/f100860e.html> [a letöltés ideje: 2015-08-02.]
- [332] *The Voice, Weekly Publication of the Diocese of Miami Covering the 16 Counties of South Florida*, August 26, 1960, 1., 8. Az újság az NCWC News Service értesüléseire hivatkozva állítja, hogy Marcial Bedoya spanyol származású jezsuita atyát a rendőrség lőtte meg.
- [333] ABC, 5 de abril de 1961, 33.
- [334] ABC, 9 de abril de 1961, 18.
- [335] Rabe, Stephen G., *Eisenhower and Latin America. The Foreign Policy of Anticommunism*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1988, 166–176.
- [336] Discurso pronunciado por el Comandante Fidel Castro Ruz, Primer Ministro del Gobierno Revolucionario, en Ciudad Libertad, el 31 de diciembre de 1960. <http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/1960/esp/f311260e.html> [a letöltés ideje: 2015-08-12.]
- [337] Discurso pronunciado por el Comandante Fidel Castro Ruz, Primer Ministro del Gobierno Revolucionario, resumiendo los

actod del día internacional del trabajo. Plaza Cívica, 1° de mayo de 1961.
<http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/1961/esp/f010561e.html> [a letöltés ideje: 2015-08-12.]

[338] Monsignor Bryan O. Walsh Papers, Barry University Archives and Special Collections – Lehman 201, ASC0001. Lásd: <http://eguides.barry.edu/content.php?pid=358283&sid=3021917#10640316> [a letöltés ideje: 2015-05-12.]

[339] Jelen tanulmány spanyol nyelvű változata bemutatásra került a XIII. Közép-Amerika Történeti Konferencián (XIII Congreso Centroamericano de Historia, Universidad Nacional Autónoma de Honduras (UNAH), 18-21 de julio del 2016, Tegucigalpa, Honduras). Tekintve, hogy témája az ünnepelt, Dornbach Mária által oly gyakran elemzett térséghez, a tágan értelmezett karib világhoz kötődik, a szerzők ezzel szeretnék köszönteni Öt.

[340] Hivatalosan: *Société Civile Internationale du Canal Interocéanique de Darién*, Vö. McCullough, David, *Óceántól óceánig, A Panama-csatorna építésének története* (ford. Vámosi Pál), Budapest, Európa Könyvkiadó, 1986. 74. [eredeti kiadás: *The Path between the Seas*, New York, Simon & Schuster, 1977.]

[341] Jókait idézi Dániel Anna, *Igy élt Türr István*, Budapest, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1985. 52. <http://mek.oszk.hu/08400/08413/pdf/08413.pdf> [a letöltés ideje 2016-03-20.] és Jókai Mór, „Türr tábornok otthon”, in: *Magyar Nemzet*, 1901. április 7.

[342] Az itt közölt életrajzi adatokat vö. *Magyar Életrajzi Lexikon 1000-1990* (főszerkesztő: Kenyeres Ágnes), javított, átdolgozott elektronikus kiadás, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> [a letöltés ideje 2016-03-27.]

[343] Bővebben ld. Lukács Lajos, „Türr István halálra ítéltése és az angol diplomácia 1855-56-ban”, in: *Hadtörténeti Közlemények*, 108/1, 1995, 101-108.

[344] Ez Giuseppe Garibaldi mellékneve, hiszen nemcsak Európa, de Dél-Amerika szabadsághőse is volt, mivel az 1830-40-es években Uruguayban harcolt.

[345] Merk Zsuzsa, „A Ferenc József-csatorna fotográfusa: Letzter L. Szegeden”, http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/muzeumok/Csongrad_megye/Muzeumi_kotetek/pages/mukucsom_1999/007_ferenc_jozsef.htm [a letöltés ideje 2016-03-07.]

[346] Tervei között szerepelt a vukovár-samáci csatorna és a Száva és Kulpa hajózhatóvá tétele Károlyvárosig (ma Karlovac, Horvátország).

[347] „A Ferencz-csatorna átruházása Türr Istvánra”, in: *Főrendiházi irományok*, 1869, II. kötet, 304-320. A képviselőház 1870. június 10-én tartott 186. ülésének jegyzőkönyve mellékletekkel, digitalizált változatban: <http://www3.arcanum.hu/onap/opt/a110616.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28T%FCrr%29&s=SORT&m=0&a=rec> [a letöltés ideje 2016-04-17.] A vonatkozó törvénycikk az 1870. évi XXXIV.t.c., *Főrendiházi irományok*, 1869. III. kötet 71. digitalizált változatban: <http://www3.arcanum.hu/onap/opt/a110616.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28T%FCrr%29&s=SORT&m=0&a=rec> [a letöltés ideje 2016-04-17.] és „Tervezet a Ferencz-csatorna helyreigazítása és Kis-Sztapártól Ujvidékig újból ásandó csatormáról” (mellékletben a tervezet, valamint Türr István levelezése) OSZK jelzet: TM 23 856 - TI 2 012 / Térképtár, ST, 66.

[348] Merk, op. cit., és Faludi Gábor, *A Ferenc-csatorna és Türr István*, 2. kiad., Baja, Alsó-Duna-völgyi Vízügyi Igazgatóság, 2004.

[349] Heincz Albert, „Vízszabályozás”, in: Borovszky Samu, *Magyarország vármegyéi és városai, Bács-Bodrog vármegye*, 1909. elektronikus kiadás: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0003/11.html> [a letöltés ideje 2016-04-17.]

[350] BÚR Gábor, „Földrajzi társaságok a 19. századi Európában”, in: Manhercz Orsolya (szerk.), *Historia critica: tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014, 165-174.

[351] Idézi Hunfalvy János, „Az amerikai tengerközi csatorna terveiről”, in: *Földrajzi Közlemények*, 1, 1876, 293-294.

[352] Türr István, „A Darieni csatorna”, in: *Földrajzi Közlemények*, 1, 1876, 297-301.

[353] McCullough, op. cit., 73.

[354] Türr István, „A Panamai Csatorna”, in: *Nemzetgazdasági Szemle*, IV. évf., 1880. október-december, IV. füzet, 482.

[355] Gerster Béla, „Az amerikai földszoros átmszítése érdekében végzett előmunkálatok”, in: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 3, 1878, 81-82. Ebben az évben Gerster több cikket közölt e tárgyban a *Földrajzi Értesítőben* is: „A Panama földszoros átvágása tárgyában tett előmunkálatokról” I. rész, 3, 1878, 99-104; II. rész, 4, 1878, 121-130; „A Darieni tengerközi csatorna (kivonat a francia akadémia üléséről)”, 8, 1878, 317-318. A *Földrajzi Közleményekben* 1891-ben is visszatért a kérdésre: „A Panama-csatorna újabb tervezete”, 5-6, 1891, 288-291.

[356] Türr (1876), op. cit., 297.

[357] Türr (1880), op. cit., 486-487.

[358] Részletes leírását lásd McCullough, op. cit., 83-84.

[359] Ibidem, 96.

[360] Ibidem, 112.

[361] Laár Tibor, „Türr István és Gerster Béla nagy műve, 100 éves a Korinthuszi-csatorna”, in: *Magyar Tudomány*, 11, 1993, 1401.

[362] Ibidem, 1400.

[363] Gerster Béla, *A korinthusi földszoros és átmenetése*, Budapest, Márkus, 1894. franciául is: *L'isthme de Corinthe et son percement*, Budapest, Márkus, 1896. Továbbá Gonda Béla, „A korinthusi csatorna”, in: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* I. rész, 11, 1893, 367-375. II. rész, 12, 1893, 416.

[364] Laár, op. cit., 1401.

[365] „Az olasz szenátus részvét nyilvánítása halála alkalmából”, in: *Főrendiházi irományok*, 1906. XV. kötet 331. <http://www.3.arcanum.hu/onap/opt/a110616.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28T%FCrr%29&s=SORT&m=0&a=rec> [a letöltés ideje 2016-04-17.]

[366] Spanyolország és Ausztria (ill. a Habsburg Monarchia, majd az Osztrák-Magyar Monarchia) kapcsolatainak kérdéskörét illetően a madridi levéltárak spanyol követségi anyagainak feldolgozására spanyol részről csak néhány tanulmány tett kísérletet, pl. Oppl, Ferdinand – Rudolf, Karl, *España y Austria*, Madrid, 1997. A madridi osztrák követek bécsi levéltárakban őrzött jelentései az 1759 és 1808 közötti időszakra vonatkozóan feldolgozottabbak, ezek Madridban, 1970-ben, 18 kötetben meg is jelentek. Lásd: Anderle Ádám, „Spanyol külügyi instrukciók a bécsi követeknek (1809-1856)”, in: *AETAS*, Szeged, 1999/1-2. 166-186. Jelen tanulmány a madridi *Archivo General del Ministerio de Asuntos Exteriores* történeti forrásanyagainak (a továbbiakban: A(H)MAE), az 1372-es és 1373-as jelzettel ellátott gyűjteményei alapján készült (A teljes anyag az 1809 és 1920 közötti időszakra vonatkozó követi instrukciókat és jelentéseket tartalmazza). A spanyol nyelven íródott jelentésekből idézett részleteket a tanulmány szerzője fordította magyarra.

[367] Erről részletesebben: Anderle Ádám, *Kalandozók és zarándokok. Magyar témák a középkori spanyol történelemben*, Szeged, 1992.; Ugyanő, *En contacto. Historia de las relaciones húngaro-españolas*. Szeged-Budapest, 1992.; Brachfeld F. Olivér, Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja. Szeged, 1993.; Anderle Ádám, „Aragóniai Konstancia a spanyol történetírásban”, in: *Világtörténet*, 1994, tavasz-nyár, 32-38.; Ugyanő, „Az aragón kapcsolat (V. Alfonz, el Magnánimo és a magyar trón)”, in: *Történelmi Szemle*, 1996/4. 401-411.; *A katalán-magyar kapcsolatok 1000 éve*, Kutatási Közlemények III, MTA-SZTE Hispanisztika Kutatócsoport, Szeged, 2001.

[368] A legfontosabb, a témára vonatkozó szakdolgozatok és publikációk a következők: Anderle Ádám, „El carlismo y la corte de Viena”, in: *ACTA HISPANICA*, III, 1998, 5-9.; ÉBERT Anett, *A carlismo a korabeli magyar és bécsi sajtóban*, Szakdolgozat, Szeged, 1999.; Csuka Bettina, *La política española en la prensa húngara entre 1836 y 1874*, Szakdolgozat, Szeged, 1999.; ILLIKMAN Anita, „A magyar szabadságharc spanyol megítélése (1849 március-október)”, in: *AETAS*, 2000/1-2. 249-276.; Babos Krisztina, *La diplomacia española del siglo XIX y la Legación de Viena, entre 1848 y 1878*, Szakdolgozat, Szeged, 2000.; Palkovics Andrea, „Az osztrák-magyar konfliktus a bécsi spanyol követ jelentéseiben (1859-1861)”, in: *Magyarország és a hispán világ*, Kutatási Közlemények II, MTA-SZTE Hispanisztika Kutatócsoport, Szeged, 2000.; Krivik Nóra, *Relaciones diplomáticas entre la Monarquía Austro-Húngara y España en la segunda mitad del siglo 19*, Szakdolgozat, Szeged, 2000.; Palkovics Andrea: *La cuestión húngara en los despachos de legados españoles en Viena entre 1850 y 1867*, Szakdolgozat, Szeged, 2001.; Palkovics Andrea, *Út a kiegyezésig – spanyol szemmel (1850-1867)*, Szeged, 2009.

[369] Ezzel kapcsolatban lásd: Tuñón de Lara, Manuel, *Historia de España*, Tomos VII-VIII, Barcelona, 1980, vonatkozó fejezetek; Olivé, Fernando, *La herencia de un imperio roto. Dos siglos de política exterior española*, Madrid, 1992.; Anderle (1999), op. cit., 171-172.

[370] A(H)MAE 1372/1894. június 20. Madridból Segismundo Moret y Prendergast miniszter külügyi instrukciója. Ez a dokumentum azért is különleges, mert a vizsgált időszakban ez az egyetlen megtalált ilyen jellegű dokumentum, amely viszont pontos képet ad a spanyol kormányzat külpolitikai orientációjáról még 1898 előtt, és felvázolja azokat a törekvéseket, amelyek 1898 után, az utolsó latin-amerikai gyarmatok elvesztését követően váltak igazán fontossá.

[371] *Gufa de Forasteros*, a külügyi szolgálatot teljesítők névsora, és ennek az 1890 és 1914 közötti időszakra vonatkozó mutatói.

[372] Villa-UrRutia, Wenceslao Ramírez, Marqués de, *Palique diplomático. Recuerdos de un Embajador*, Madrid, 1916. 119.

[373] Főleg akkor érzékelhető ez, ha összevetjük, azzal a portréval, amelyet a fiatal Ferenc Józsefről 1857. április 24-én írt Manuel Bermudes de Castro, „Néhány információ I. Ferenc József császár személyes értékeiről és jelleméről, valamint kormányzati terveiről” címmel, amely magyarul megtalálható: Anderle (1999), op. cit., 183-186. Ebben a jelentésben az elemző igen reális és nem csak kizárólagosan pozitív véleménnyel ír a fiatal uralkodóról, arról, hogy milyen kemény kézzel és féltékenyen vigyáz

hatalmára. Ezzel kapcsolatban bírálja a Magyarországgal szembeni osztrák politikát. „Nem jó elsietni és erőltetni a központosítást oly mértékben, hogy egyetlen nyelvvel akarjanak irányítani egy olyan országot, mint Magyarország: nem ésszerű kiváltani az arisztokrácia elégedetlenségét, eltörölve előjogait és a jobbágyok munkájához való jogát, miközben megsértjük őket, lerombolva az ősi intézményeiket, megterhelve őket súlyos adókkal is.” Ehhez a véleményhez képest vált ilyen egysíkúvá a Ferenc Józsefről alkotott kép a későbbi jelentésekben és 1867 után – ehhez képest – a Magyarországgal kapcsolatos liberálisabb megítélés is gyökeresen megváltozott.

[374] A(H)MAE 1372/1894. december 23. Juan Valera, Bécsből.

[375] Idem.

[376] A(H)MAE 1372/1894. december 31. Juan Valera Bécsből.

[377] A(H)MAE 1372/1895. május 3. Juan Valera Bécsből.

[378] Idem.

[379] Idem.

[380] A(H)MAE 1372/1896. november 27. Hoyos márkai, Bécsből.

[381] A(H)MAE 1373/1905 november 27. Bailen herceg, Bécsből.

[382] Ezt alátámasztandó lásd: Gyeraj Mónika: „Magyarország a L'Avene katalán folyóiratban”, in: *Kutatási Közlemények. Magyarország és a Hispán világ*. MTA-SZTE Hispanisztika Kutatócsoport Szeged, 2000. 38-43.

[383] TOWNSON, Nigel (Ed.), *España en cambio. El segundo franquismo, 1959-1975*, Siglo XXI, Madrid, 2009.

[384] Ibidem, XIII.

[385] Ibidem, XXIV.

[386] Ibidem, XXV.

[387] Ibidem, 27.

[388] Ibidem, 31.

[389] Idem

[390] Ibidem, 33.

[391] Ibidem, 34-39.

[392] Ibidem, 49.

[393] Ibidem, 50.

[394] Ibidem, 52.

[395] Ibidem, 59-60

[396] Ibidem, 159-161.

[397] A portugál irodalmi elitnek ezt a gyakorlatát egyedül Bernardim Ribeiro nem követte; lásd MICHAËLIS DE VASCONCELOS Carolina, *Notas Vicentinas*, Lisboa, 1949.

[398] VÁZQUEZ CUESTA, Pilar, „O bilinguismo castelhano-português na época de Camões”, in: *Arquivo do Centro Cultural Português*, Paris, 1981, 807-827.

[399] Éppen ezért megkérdőjelezhető, hogy ebben az esetben, technikai értelemben valóban helytálló-e a kétnyelvűség kifejezés használata, vagy inkább a diglosszia fogalma alkalmazható. Lásd CASTRO, Ivo de, „Sur le bilinguisme littéraire castillanportugais”, in: *La littérature d'auteurs portugais en langue castillane*, *Arquivos do Centro Cultural Calouste Gulbenkian*, vol. XLIV, Lisboa–Paris, Centro Cultural Calouste Gulbenkian, 2002, 11-23., valamint García Martín, Ana María, „El bilingüismo luso-castellano en Portugal: estado de la cuestión”, in: DIOS, Ángel Marcos de (ed.), *Aula bilingüe. Investigación y archivo del castellano como lengua literaria en Portugal, Salamanca*, Luso-Española de Ediciones, 2008, 15-44.

[400] BUESCU, Ana Isabel, „Aspectos do bilingüismo português-castelhano na época moderna”, in: *Hispania*, 64/1, no. 216, 2004, 13-38.

[401] GARCÍA MARTÍN, Ana María, „¿Un castellano de Portugal? Algunas consideraciones sobre el empleo del castellano por autores portugueses de los siglos XVI y XVII”, in: BESSE, Maria Graciete (dir.), *Cultures Lusophones et Hispanophones: Penser la relation*, Paris, Indigo & Côté-femmes éditions, 2010.

[402] Tirso de Molina *A sevillai szédelgő* című darabja például a portugál fővárost dicsőítő leírást tartalmaz; lásd SARAIVA, José António – LOPES, Óscar, *História da Literatura Portuguesa*, Porto, Porto Editora, 1979, 191-192.

[403] VALDÉS, Juan de, *Diálogo de la lengua*, Madrid, Espasa-Calpe, 1976, 34.

[404] TEYSSIER, Paul, *Gil Vicente – o autor e a obra*, Lisboa, ICALP, 1985, 131.

[405] SALVADOR, Gregorio, „Lusismos”, in: Manuel ALVAR et al. (red.), *Enciclopedia de Lingüística Hispánica II*, Madrid, CSIC, 1966, 239.

[406] LAPESA, Rafael, *Historia de la lengua española*, Madrid, Gredos, 1988, 255, 411.

[407] Meg kell említeni, hogy az irodalmi kétnyelvűség a XIII. században is jelen volt az Ibériai-félszigeten: ekkor a galego-portugál számított a lírai költészet nyelvének, ezért azt olyan szerzők is használták, akiknek nem az anyanyelve volt. Az említett portugál eredetű szavak egy része ebben a korszakban épült be a spanyol szókincsbe.

[408] MENÉNDEZ PIDAL, Ramón, *Manual de gramática histórica española*, Madrid, Espasa-Calpe, 1989, §4.6.

[409] TEYSSIER, Paul, *La langue de Gil Vicente*, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1959, 296.

[410] Idem.

[411] BEAU, Albin Eduard, „Sobre el bilingüismo en Gil Vicente”, in: *Studia philologica. Homenaje ofrecido a Dámaso Alonso por sus amigos y discípulos con ocasión de su 60º aniversario*, vol. 1, Madrid, Gredos, 1960, 223.

[412] MICHAËLIS DE VASCONCELOS, op. cit.

[413] SLETSJÖE, Leif, „Los posesivos *nuesso* y *vuesso* en el español de Gil Vicente”, in: *Romanistisches Jahrbuch*, 1965.

[414] BOTELHO, Teixeira, „A influência estrangeira, especialmente a castelhana e a francesa, na obra de Gil Vicente”, in: *Gil Vicente, vida e obra*, Lisboa, 1939, 164-165.; TEYSSIER (1985), op. cit., 17.; RECKERT, Stephen, *Espírito e Letra de Gil Vicente*, Lisboa, INCM, 1983, 175-196.

[415] CHAMPION, James Joseph, *The Romance Periphrasis Future Vado (ad) Plus Infinitive*, Michigan, University Microfilms, 1984, 71.

[416] TEYSSIER (1959), op. cit., 334.

[417] MENÉNDEZ PIDAL, op. cit., §75.3.

[418] ANDRES-SUÁREZ, Irene, *El verbo español. Sistemas medievales y sistema clásico*, Madrid, Gredos, 1994, 64; LAPESA, Rafael, *Estudios de morfosintaxis histórica del español*, Madrid, Gredos, 2000, 783; YLLERA, Alicia, *Sintaxis histórica del verbo español: las perífrasis verbales*, Zaragoza, Pórtico, 1980, 284.

[419] COROMINAS, Joan – PASCUAL, José Antonio, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid, Gredos, 1991-1997, s.v. *cedo* és *después*.

[420] ALONSO, Dámaso, „Problemas del castellano vicentino”, in: VICENTE, Gil, *Tragicomedia de don Duardos*, editada por Dámaso Alonso I., Texto, estudios y notas, Madrid, CSIC, 1942.

[421] BERTA Tibor, „¿ Lusismos o arcaísmos castellanos? Sobre la lengua de los dramas castellanos de Gil Vicente”, in: *Acta Hispanica*, XIII, Szeged, 2008, 57-74.

[422] Az elemzés alapjául a következő kiadás szolgált: VICENTE, Gil, *Obras dramáticas castellanas*. Edición, introducción y notas por Thomas R. HART, Madrid, Espasa-Calpe, 1968. A példák előfordulását jelző referenciáknál használt rövidítések megfelelői az alábbiak: CAS=Auto de la sibila Casandra, CUA=Auto de los cuatro tiempos, DUA=Tragicomedia de don Duardos, GAU=Tragicomedia de Anadís de Gaula, GLO=Auto de la barca de la Gloria, MAG= Auto de los Reyes Magos, PAS=Auto pastoril castellano, VIS=Auto de la visitación, VIU=Comedia del viudo.

[423] R. HART, Thomas, *Introducción a Gil Vicente: Obras dramáticas castellanas*, Madrid, Espasa-Calpe, 1968.

[424] CEJADOR, Julio, *Vocabulario Medieval Castellano*, Madrid, Visor, 1990.

[425] NEBRIJA, Antonio de, *Vocabulario de romance en latín*, Madrid, 1981.

[426] COVARRUBIAS OROZCO, Sebastián de, *Tesoro de la lengua castellana o española*, Madrid, Turner, 1979.

[427] HART, op. cit., 195., 1080. jegyzet; COROMINAS-PASCUAL, op. cit., s.v. *iglesia*; CEJADOR, op. cit., s. v. *árbol* és *iglesia*.

[428] Például a *La fe de Hungría* (A hit Magyarországon) című egyfelvonásos darab első jelenetének monológjai nagyon hasonlítanak Calderón *El gran teatro del mundo* (A nagy világszínház) azonos műfajú művében olvasható hosszú monológhoz,

melyben isteni felszólításra Mundo összefoglalja a világegyetem történetének három nagy korszakát.

[429] Két másik műben is felbukkan Magyarország: *La jura del príncipe* (1632) (A herceg eskütétele) és *La hija de Carlos Quinto* (V. Károly leánya), keletkezésének éve bizonytalan.

[430] MIRA DE AMESCUA, Antonio, *La confusión de Hungría*, Electronic text by Vern G. Williamsen and J. T. Abraham. Association for Hispanic Classical Theater, Inc. 1996. <http://www.comedias.org/mira/conhun.html> [A letöltés ideje: 2016-02-11.]

[431] CURLO, Vittoria, „La problemática fe de Hungría en unas obras teatrales de Antonio Mira de Amescua”, in: *Verbum. Analecta Neolatina* IX/1, 7. <http://www.verbum-analectaneolatina.hu/cikk.php?id=255>, [a letöltés ideje: 2016-03-10.]

[432] ARGENTE DEL CASTILLO, Concepción, „La confusión como apariencia fantástica”, in: *RILCE* 7.2, 1991, 270. „[...] la confusión no es sólo una palabra aparecida en el título, sino que es el eje de la obra [...] no es una creación de Mira, sino que es una noción inherente a la cosmovisión barroca, que se explica desde el plano ideológico, en el discurso filosófico y científico, además de en el artístico.”

[433] Antonio MIRA DE AMESCUA, *A critical edition of Antonio Mira de Amescua's «El monte de la piedad», «La fe de Hungría», and «La jura del príncipe»*, edición de Maloney, James Charles, The University of Arizona, Dissertation-Reproduction (electronic), 1973, 120-194. <http://arizona.openrepository.com/arizona/handle/10150/298746?mode=full>, 121, (szerzői utasítás), [A letöltés ideje: 2016-03-09.]

[434] Idem, 1-2. (A továbbiakban a verssorokat jelzem.)

[435] Egyébiránt nem ez az egyetlen *auto sacramental*, melyben Mira de Amescua a Habsburg-házat az Oltáriszentség buzgó védelmezőjeként, illetve a katolikus hit könyörtelen harcosaként ábrázolja (például, *La Santa Margarita* (1617) [Szent Margit], *La Inquisición* (1624) [Az Inkvizíció], *La jura del príncipe* (1632) [A herceg eskütétele].

[436] Ibidem, 33-37.

[437] Ibidem, 284.

[438] Ibidem, 619-622.

[439] Ibidem, 867-870.

[440] Ibidem, 1125-1132.

[441] Ibidem, 1176-1192.

[442] GONZÁLEZ RUIZ, Nicolás, *Piezas maestras del teatro teológico español*, Biblioteca de autores cristianos, vol. I, Autos sacramentales, Madrid, 1943, 23.

[443] WARDROPPER, Bruce, *Introducción al teatro religioso del Siglo de Oro. Evolución del auto sacramental antes de Calderón*, Salamanca, Anaya, 1967, 329.

[444] A magyar irodalom két híres vitaműve, Sztárai Mihály: *Az igaz papság tüköre*, protestáns vitadráma – Tamás pap elküldi a pápát kapálni benne – didaktikus ideológiai dráma; Pázmány Péter *Öt szép levél című* vitairata gyönyörű katolikus vitairat, az olvasó a metaforák megfejtésével maga jut el az „igazságig”.

[445] Irodalmi alkotásról lévén szó, nem tisztünk a mű szereplőinek pontos azonosítása. Nyilván találunk a történelmi hűségnek megfelelő azonosságokat. Ismerősen hangzó személyek szerepelnek a darabban, de szerzői névtévesztéstől szándékos változtatásig bármi történhetett.

[446] BITSKEY István, *Hítviták tüzeiben*, Budapest, Gondolat, 1978, 132-143.

[447] Ibidem, 597.

[448] Ibidem, 556-557.

[449] Ibidem, 609-610.

[450] A *Don Quijote* második része épp 400 éve, 1615 tavaszán jelent meg, *Az elmés lovag, Don Quijote de la Mancha* címmel, tíz évvel az első rész után, amelyet Cervantes 1605-ben publikált; a címe: *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*.

[451] „Arra is törekedjél, hogy történetednek olvasásakor mosolyra fakadjon a búskomor, még jobban felviduljon a derűs, ne unatkozzék a gyarlóbb elméjű, bámulja találékonyaságodat az elmés, ne becsmérelje a komoly, kénytelen legyen magasztalni a tanult.” Miguel de CERVANTES, *Don Quijote I.*, Budapest, Európa, 2005, Bevezető, 25. Győry Vilmos fordításának és Szász Béla szerkesztői javításainak részleges felhasználásával Benyhe János fordította.

[452] „e mű csupán a lovagregények ostromozása; [...] semmi mást nem akar elérni, csak megtörni a magasabb körökben és a nagyközönségnél a lovagregények tekintélyét és közkedveltségét.” Ibidem, 24.

[453] CLOSE, Anthony, „A Quijote értelmezései”, in: Csuday Csaba és mások (szerk., ford.), *Cervantes és a Don Quijote* Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2005, 136.

[454] A Cide Hamete Benengeliere vonatkozó szakirodalom a Cervantes-kutatás egyik kedvelt fejezete. Ibidem, 158.

[455] CERVANTES, *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha* (ford. Györy Vilmos, Somlyó György), Budapest, Magyar Helikon, 1962.

[456] CERVANTES (2005/1), op. cit., 110-111.

[457] Tarik mór vezér 711-ben foglalta el az Ibériai félsziget déli részét. A Katolikus királyok, Ferdinánd és Izabella 1492-ben foglalták vissza az arabok utolsó erősségét, Granadát. A reconquista, a harc és az együttélés így csaknem 800 évig tartott.

[458] GARRIDO DOMÍNGUEZ, Antonio, *Aspectos de la novela en Cervantes*, Madrid, Compañía Española de Reprografía y Servicios, 2006, 205.

[459] CANAVAGGIO, Jean, „Élet és irodalom: Cervantes a Quijotében”, in: *Cervantes és a Don Quijote*, op. cit., 35.

[460] Ibidem, 133.

[461] „Heidegger már az 1924-ben tartott *Az idő fogalma* című előadásában [...] a >bin ich meine Zeit?< (vagyok-e én a saját időm?) [...] kérdéssel nem egyszerűen az én én-t mondanának önhietségét leplezi le, hanem megnyitja a filozofálás antimetafizikus kezdetét, mely szépséggel tekint valamilyen végső alap vagy elv, azaz végső megalapozás felé. Heideggerrel veszi kezdetét az egzisztenciálhermeneutika térnyerése, mely a mindig csak modalitások között érthető létet – mely mindig *több* mint amiként értett –, éppen mozgalmasságában teszi a gondolkodás tárgyává.” BACSÓ Béla (szerk, utószó), *Szóveg és interpretáció*, Budapest, Cserépfalvi, 169.

[462] Edward C. RILEY a „Cervantes és az irodalomelmélet” című tanulmányában ezt írja: „Valamiképpen minden irodalmi mű önszemléletből és önkritikából születik, hiszen bizonyos értéktételek és hagyományok figyelembevétele elengedhetetlen feltétele az alkotásnak. Nem kötelező azonban, hogy az ilyesmi áttűsön a művön, mint ahogyan az sem szükségszerű, hogy a szerző kifejtse a művéről saját véleményét. A *Quijotében* kifejeződik önkritika voltaképpen önreflexió: az író azokat a művészi elveket fejt ki benne, amelyek szerint a művét megírta, de éppenséggel úgy, hogy e fejtegetések a világ legtermészetesebb módján illeszkedjenek az elbeszélő történetbe.” *Cervantes*, op. cit., 117, (ford. Csuday Csaba).

[463] A nevetetés, távolságtérítés, önirónia kérdéséhez: „A nevetetés megsemmisíti a tárggyal, a világgal szembeni félelmet és kegyeletet, a familiáris kontaktus tárgyává teszi, és ezzel előkészíti abszolút szabad vizsgálatát. A nevetés a leglényegesebb tényező a félelemmentesség amaz előfeltételének megteremtésében, amely nélkül lehetetlen a világ realizitikus felfogása.” BAHTYIN, Mihail, „Az eposz és a regény” (ford. Hetesi István), in: Thomka Beáta (szerk.), *Az irodalom elméletei III*, Pécs, Jelenkor, 1997, 49.

[464] Lásd a *Don Quijote* második részének Előszavát illetve a 2., 72., 2., 74. fejezeteket.

[465] Megjegyzendő, hogy a csata napján Cervantesnek magas láza volt, s állapota miatt kapitánya a fedélközbe parancsolta. Mikor látta, hogy tiltása hiábavaló, a mentőcsónakok védelmét bízta rá. Cervantes ott sebesült meg.

[466] A dokumentumra történő hivatkozást lásd: CANAVAGGIO, Jean, „Cervantes életének főbb tényei időrendben”, in: *Cervantes...* op. cit., 236.

[467] Az „*armas o letras*”, „katonaság vagy irodalom” alternatívájával sok korabeli tehetség szembekerült. Főként az alacsonyabb sorból származóknak kínált egyedüli érvényesítési lehetőséget a hadsereg, olyanoknak, mint maga Cervantes is, akinek apja a nyomor szélén tengődő seborvos volt, öt gyerekkel. Igaz ugyan, hogy anyai ágon jogász is akadt Miguel felmenői között (akik Américo Castro híres-hírhedt, de nem bizonyítható elmélete szerint *convers*ök, keresztény hitre tért zsidók voltak, akárcsak a felcserek többsége), irodai, értelmiségi állást legfeljebb hősi érdemei alapján remélhetett. Választhatta volna a papi hivatást is, mint például Lope de Vega, Góngora vagy Gracián, de ettől feltehetőleg viszolygott. Cervantes származásának problematikájához lásd még: MÁRQUEZ VILLANUEVA, Francisco, „La cuestión del judaísmo de Cervantes”, in: *Don Quijote en el reino de la fantasía*, Sevilla, Focus Abengoa, 2003, 51-75; valamint: FUENTES, Carlos, *Cervantes o la crítica de la lectura*, Alcalá de Henares, Biblioteca de Estudios Cervantinos, 1994, 36-46.

[468] CERVANTES (2005/1), op. cit., 545.

[469] Mint ismeretes, Miguel de Cervantes Saavedra a szerző teljes (írói) neve.

[470] Idem.

[471] http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/la-supuesta-homosexualidad-de-cervantes-0/html/ffdf77c6e-82b1-11df-acc7-002185ce6064_3.html

[472] Az idézet pontosan: Sancho: „Öreganyám is azt tartotta, csak két család van a világon: a »van neki« meg a »nincs neki«”; CERVANTES (2005/2), op. cit. 2014.

[473] CERVANTES (2005/1), op. cit., 208.

[474] Az idézet Hermann HESSE, *Narziss és Goldmund* című regényében található Goldmund-meditációra utal: „Alávaló, ahogy az élet rászedi az embert, sími való és nevetséges! Vagy élsz, szabadon csapongó érzékekkel, teleszívod magad az ősi Éva-anya mellén, akad akkor néhány felséges öröm, de nincs oltalom a múlandóság ellen; élsz, akár a gomba az erdőn, amely ma szép színekben pöffeszkedik, de holnapra elrohad. Vagy védekezel, magadra zárod a műhelyajtót, hogy illanó életednek emlékművet emelj – de akkor lemondás az élet, és nem vagy más, csak faragókés, igaz, a halhatatlanság szolgálatában, de kiszáradsz, elvész a szabadságod, el az élet minden öröme, teljessége.” Budapest, Európa, 1963, 186. Gáli József fordítása.

[475] „Ez utóbbival kapcsolatban érdemes utalni még José C. NIETO, „El Quijote como estética de disidencia” című értekezésére is. Nieto ugyanis a mű bonyolult metairódművi, az írás folyamatára és magára a műre reflektáló, a két, sőt három (egyesek, pl. José María Paz Gago szerint őt) szerző-elbeszélővel operáló rendszerét valamiféle „egzisztenciális bűjőcskának látja. [...] Szerző-elbeszélője azért (is) mentegetőzik, azért (is) bonyolítja a «ki beszél?» kérdését, mert az író túl akar járni mindenkinek [...] az eszén. «Gondolkodom, hogy rejtkezdek, írok, mert írnom kell, de úgy írok, hogy álarcaimban föl ne fedezzétek, ki is vagyok igazán.» CSUDAY Csaba, „Öt pont a magyar Quijote történetéhez”, in: *Fantaszikum, mágia, valóság*, Budapest, Nap, 2014, 201; Holmi, 2005, március, 332. A Nieto-tanulmány megjelenése: NIETO, José C., *El Renacimiento y la otra España*, Genf, Droz, 1997.

[476] „A francia hispanisztika jelentős előnyre tett szert e kérdések, vagyis a népszokások [...], a szájhagyomány [...] vagy a népi vígasságok vizsgálatában. [...] E törekvésen belül kiemelés érdemelnek azok a mind nagyobb számban megjelenő dolgozatok, amelyeket Bahtyin elmélete ihletett, s amelyek részben a népi kultúra kérdéseit, részben a többszámúságot és a regénynyelvezetben megszólaló különféle beszédmódokat elemzik”. Lásd Anthony Close tanulmányát in: *Cervantes*, op. cit., 150, (fordította Csuday Csaba).

[477] „Boldog idők és szerencsés századok, melyeket méltán aranykornak neveznek a régiek, de nem azért, mintha a mi vaskorunkban oly nagy megbecsülésben részesülő arany tán úton-útfélen hevert volna, hanem azért, mert az emberek akkor még nem tettek különbséget az enyém s a tiéd között. Ama szent időkben minden közös volt.” CERVANTES (2005/1), op. cit., 123.

[478] Ibidem, 44.

[479] Eugène VINAVER *The Rise of Romance* című művében (Oxford University Press, 1971.) különbséget tesz a realista, a külső valóság megfigyelésén alapuló regény és a lelki reflexiókra, kalandos fordulatokra összpontosító elbeszélés, a *romance* között, amelyből a regény romantikus változata fejlődött ki. A *Persiles* „romantikus” jellege – amely mögött persze az író örök kedvencét, Héliodorosz *Sorsildőzött szerelmesei* c. regényét is ott kell tudni – arra figyelmeztette az újabb Cervantes-kutatókat, hogy a *Don Quijote* eltökélt lovagregény-ellenességét is árnyaltabban kell látni. Antonio Garrido Domínguez egyenesen úgy fogalmaz: „a szerző nem csupán szerkesztési mintaként tekint a kalandregényekre, hanem utolsó regényével egyenesen fejet hajt a műfaj legtitizsabb változata előtt, ami immár nyíltan mutatja: Cervantes a lelke mélyén mindig is vonzódott hozzá.” GARRIDO DOMÍNGUEZ, op. cit., 199.

[480] Különösen ADORJÁNI Panna „Valaki helyett beszélni. Négy dráma a ruandai, boszniai, kambodzsai és örmény népiértásról” (*Színház*, 2016, 2, 16-17.) című írását emelném ki, amelyre még a későbbiekben is utalok majd.

[481] A találó kifejezést Hans-Jörg Neuschäfer használja a Franco-rezsim alatti cenzúra működését bemutató monográfiájában (Neuschäfer, Hans-Jörg, *Adiós a la España eterna. La dialéctica de la censura. Novela, teatro y cine bajo el franquismo*, Barcelona, Anthropos, 1994, 45.).

[482] Fernández-Santos, Ángel, „Mirada a las cunetas”, in: *Diario 16*, 1978. február 2.

[483] López Sancho, Lorenzo, „Alfonso Sastre, entre la libertad y la censura”, in: *ABC*, 1992. október 16.

[484] Buero Vallejo színházáról a *Színház* 1985. októberi száma közölte Gergely Imre összefoglalását.

[485] Floeck, Wilfried, „Del drama histórico al teatro de la memoria. Lucha contra el olvido y búsqueda de identidad en el teatro español reciente”, in: J. Romera Castillo (ed.), *Tendencias escénicas al inicio del siglo XXI*, Madrid, Visor Libros, 185-209.

[486] López Antuñano, José Gabriel, „Cenzúra nélkül”, in: *Az én rosette-i követem. Négy mai spanyol dráma*, Budapest, Nemzeti Színház, 2015, 214.

[487] Ripoll, Laila, „Santa Perpetua”, in: Ripoll Laila, *La trilogía de la memoria. Atra bilis, Los niños perdidos, Santa Perpetua*, Bilbao, Arzeta, 229.

[488] 2015-ben a *Premio Maxszal* és a *Premio Nacional de Literatura Dramática*val, a legfontosabb spanyol színházi elismeréssel jutalmazta a szakma és a közönség a művet.

[489] Paul Preston *El holocausto español* című monográfiájában vezeti be a fogalmat tágabb kontextusban: „A spanyol polgárháborúban mintegy 200.000 férfit és nőt gyilkoltak meg a harcoktól távol [...], 300.000 ember vesztette életét fegyveres összecsapásokban. A bombázások áldozatainak a számát nem tudjuk pontosan [...]. Franco győzelme után 20.000 köztársaságít végeztek ki, de náluk is többen haltak éhen vagy vesztették életüket betegségek miatt a börtönök és a koncentrációs táborok embertelen körülményei között. [...] Több mint félmillióan az emigrációt választották, rengetegen kerültek franciaországi internálótáborokba, míg több ezren a német halálgyárakban végeztek. Mindezt, véleményem szerint – írja Preston – nevezhetjük

spanyol holokausztnak.” PRESTON, Paul, *El holocausto español*, Editorial Random House Mondadori, 2011, 17.

[490] Laila Ripollal készült interjú: „La ciudad sitiada”, in: *Muestra de Teatro Español de Autores Contemporáneos*, <http://www.muestrateatro.com/home.html#pagina=obras/o0076.html> [a letöltés ideje: 2016-05-14].

[491] Villora, Pedro Manuel, „Madrid recibe La Alternativa”, in: *ABC*, 1999. január 31, 103.

[492] Ripoll, Laila, „Santa Perpetua y la Trilogía Fantástica”, in: *Primer acto*, 2011, 377, 28.

[493] *Ibidem*, 29.

[494] *Ibidem*, 27.

[495] Henríquez, José, „Entrevista con Laila Ripoll: «Soy nieta de exiliados y eso marca»”, in: *Primer Acto*, 2005, 310, 119.

[496] Guzmán, Almudena, „Defensa numantina”, in: *ABC*, 2000. február 4, 161.

[497] Ripoll, Laila, *La ciudad sitiada. El árbol de la esperanza*, Madrid, La Avispa, 2003, 21.

[498] *Ibidem*, 25.

[499] *Ibidem*, 30.

[500] *Ibidem*, 11.

[501] *Ibidem*, 34.

[502] Az ideológia tudományos hátterét a pszichiáter Antonio Vallejo-Nájera szolgáltatta, aki meggyőződéssel állította, hogy a baloldali marxista irányultság szellemi és pszichés degenerációt idéz elő az emberi szervezetben. A francóista Spanyolország első számú pszichiátere megroggyottan kereste az ún. „vörös-gént”, amely – véleménye szerint – ezért a torzulásért felelős.

[503] A téma napjaink spanyol prózairodalmában is megjelenik, többek között például Clara SÁNCHEZ, *Lépj be az életembe* (ford. Dornbach Mária, Budapest, Park Könyvkiadó, 2015) című regényében is.

[504] Részletesebben lásd: Lénárt András, „Utószó”, in: Sánchez, Clara, op. cit., 401-407.

[505] Freud, Sigmund, *A halálöszön és az életöszönök*, Budapest, Animula, 2011, 9.

[506] Ripoll, Laila „Los niños perdidos”, in: Ripoll, Laila, *La trilogía de la memoria. Atra bilis, Los niños perdidos, Santa Perpetua*, Bilbao, Arzobispado, 165-166.

[507] *Ibidem*, 181.

[508] Igaz, korábban sem, hiszen a spanyol háború széles nemzetközi háttérrel rendelkezett. A Nemzetközi Brigádok története jól ismert, mint ahogy az is bizonyított, hogy Hitler és Mussolini segítségnyújtása nélkül a háború kimenetele is más lehetett volna.

[509] A dráma magyar fordítása a *Színház* on-line 2015. áprilisi dráma mellékletében olvasható: http://old.szhaz.net/index.php?option=com_docman&Itemid=14&limitstart=10 [a letöltés ideje: 2016-06-04.]

[510] Ripoll, Laila, *927 spanyol útja Mauthausenbe* (ford.: Katona Eszter), in: *Színház* on-line 2015. áprilisi dráma melléklet, 31, http://old.szhaz.net/index.php?option=com_docman&Itemid=14&limitstart=10 [a letöltés ideje: 2016-06-04.]

[511] A dráma magyar fordítása a *Színház* on-line 2015. áprilisi dráma mellékletében olvasható: http://old.szhaz.net/index.php?option=com_docman&Itemid=14&limitstart=10 [a letöltés ideje: 2016-06-04.]

[512] Pérez-Rasilla, Eduardo, „Trilogía de la memoria, Laila Ripoll”, in: Ripoll, Laila, *Trilogía de la memoria. Atra bilis, Los niños perdidos, Santa Perpetua* című kötetének előszava, Bilbao, Arzobispado, 2013, 8.

[513] Cavallé, Joan, *Pies descalzos bajo la luna de agosto*, Tarragona, Arola Editors, Colección Textos Aparte, 2011, 79.

[514] Henríquez, José, op. cit., 118.

[515] Díez, Luis Mateo, *Az Élet Vize* (ford. Pávai Patak Márta), Budapest, Ulpius-ház, 2003, 277-278.

[516] Az 1944-ben alapított Nadal-díj még ma is rangos kiadói elismerésnek számít a spanyol irodalmi életben, amelyet minden évben január 6-án Barcelonában adnak át. A díjat a *Destino* nevű folyóirat alapította, a nagyon fiatalon elhunyt főszerkesztő, Eugenio Nadal Gaya tiszteletére és emlékére. A spanyol polgárháborút követően ez az irodalmi díj volt a legnagyobb hatással a széppróza fejlődésére. Elsőként éppen Carmen Laforet *A semmi* című regényét díjazták vele.

[517] FERNÁNDEZ SANTOS, Jesús, *Kívül a falon* (ford. Pávai Patak Márta), Leányfalu, Patak Könyvek, 2013, 207-208.

[518] PYM, Antony, *Negotiating the Frontier, Translators and Intercultures in Hispanic History*, Manchester, St. Jerome, 2000, 34-80.

- [519] Idem.
- [520] GARCÍA YEBRA, Valentín, *En torno a la traducción, Teoría, Crítica, Historia*, Madrid, Gredos, 1989, 324.
- [521] Ibidem, 335.
- [522] Ibidem, 340.
- [523] ORTEGA Y GASSET, José, „Miseria y esplendor de la traducción”, in: LAFARGA, Francisco, (ed.), *El discurso sobre la traducción en la historia*, Barcelona, EUB, 1996, 471-477.
- [524] AYALA, Francisco, *Problemas de la traducción*, Madrid, Taurus, 1965.
- [525] SCHÖKEL, Alonso- ZURRO, Eduardo, *La traducción bíblica: lingüística y estilística*, Madrid, Cristianidad, 1977.
- [526] LORENZO, Emilio, „Sobre el menester de la traducción”, in: *Estudios ofrecidos a Emilio Alarcos Llorach*, Vol. III., Oviedo, Universidad de Oviedo, 1978.
- [527] VÁZQUEZ AYORA, Gerardo, *Introducción a la traductología: curso básico de traducción*, Washington, Georgetown University Press, 1977.
- [528] RABADÁN, Rosa, *Equivalencia y traducción. Problemática de la equivalencia transléctica inglés-español*, León, Universidad de León, 1991, 11-20.
- [529] Sendeban <http://revistaseug.ugr.es/index.php/sendeban>, [a letöltés ideje: 2016-06-24.]
- [530] Vasos comunicantes <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4944611>, [a letöltés ideje: 2016-06-24.]
- [531] *El Trujamán* <http://cvc.cervantes.es/trujaman/> [a letöltés ideje: 2016-06-24.]
- [532] SERMANN Eszter, „Körkép a spanyol fordítástudományról”, in: *Fordítástudomány VII./2*, 2005. 80–89.
- [533] GARCÍA YEBRA, Valentín, *Teoría y práctica de la traducción I-II*, Madrid, Gredos, 1982.
- [534] *Traductología e Interculturalidad*, <http://ofertaidi.uma.es/traductologia-interculturalidad.php> [a letöltés ideje: 2016-06-24.]
- [535] PACTE <http://grupsderecerca.uab.cat/pacte/es> [a letöltés ideje: 2016-06-24.]
- [536] VALERO GARCÉS, Carmen, „Los estudios de traducción en España. Evolución y producción de los estudios descriptivos”, www.cvc.cervantes.es/trujaman [a letöltés ideje: 2016-06-24.]
- [537] CABRÉ, María Teresa, „Terminology Today”, in: SOMERS, Harold (ed), *Terminology, LSP and Translation*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 1996, 15–34.
- [538] SERMANN Eszter, *A terminológiai szabványosítás és a terminológiai harmonizáció fordítási vonatkozásai*, Doktori disszertáció, Kézirat, Budapest, ELTE, 2013, 115.
- [539] Cercaterm <http://www.termcat.cat/ca/Cercaterm/Fitxes/> [a letöltés ideje: 2016-06-24.]
- [540] Neoloteca <http://www.termcat.cat/ca/Neoloteca/> [a letöltés ideje: 2016-06-24.]
- [541] UBTerm http://www.ub.edu/slc/ubterm/td_Arrencada.html [a letöltés ideje: 2016-06-24.]
- [542] Euskalterm <http://www.euskara.euskadi.eus/r59-euskalte/eu/q91EusTermWar/konsultaJSP/q91aAction.do> [a letöltés ideje: 2016-06-24.]
- [543] LÓPEZ RODRÍGUEZ, Clara Inés, TERCEDOR SÁNCHEZ, Maribel et al., *Gestión terminológica basada en el conocimiento y generación de recursos de información sobre el cáncer: el Proyecto Oncoterm*, http://www.tremedica.org/panacea/IndiceGeneral/n24_tradyterm-l.rodriguez.etal.pdf [a letöltés ideje: 2016-06-24.]
- [544] Oncoterm <http://www.ugr.es/~oncoterm/alpha-index.html> [a letöltés ideje: 2016-06-24.]
- [545] FERRO, Marc, *Cinema and History*, Detroit, Wayne University Press, 1988, 162-163.
- [546] SORLIN, Pierre, *Sociologie de Cinéma*, Párizs, Aubier Montaigne, 1977, 33.
- [547] PAYÁN, Miguel Juan, *La historia de España a través del cine*, Madrid, Cacitel, 2007, 44; ESPAÑA, Rafael de, „España y América: 500 años de Historia a través del Cine” in: *FilmHistoria*, 2, 1990/3, 190.
- [548] MUNDEN, Kenneth W. (szerk.), *The American Film Institute Catalog of Motion Pictures Produced in the United States, Feature Films, 1921-1930*, Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 1971, 140.
- [549] A „fekete legenda” a spanyol nemzetet övező negatív sztereotípiák gyűjteménye.
- [550] ESPAÑA, op. cit., 190.

[551] Erről lásd bővebben az alábbi munkákat: LÉNÁRT András, *A spanyol film a Franco-diktatúrában. Ideológia, propaganda és filmpolitika*, Szeged, JATE Press, 2014; LÉNÁRT András, „Cenzúra, propaganda és játékfilmek a spanyol diktatúrában” in: *Apertura*, 2014. tavasz, <http://uj.apertura.hu/> 2014/tavasz/lenart-cenzura-propaganda-es-jatekfilmek-a-spanyol-diktaturaban/ [a letöltés ideje: 2016-06-28]

[552] Az Andalúziában található rábidae kolostorba vonult vissza Kolumbusz két évvel a felfedezőút megkezdése előtt.

[553] PRESTON, Paul, *Juan Carlos. El rey de un pueblo*, Barcelona, DeBolsillo, 2004, 152.

[554] CASTRO, Antonio, *El cine español en el banquillo*, Valencia, Fernando Torres, 1974, 296.

[555] CAMPBELL, Mark, *Carry On Films: The Pocket Essential Guide*, Harpenden, Pocket Essentials, 2005, 132-133.

[556] BRENNAN, Judy, „A Family Feud in Wake of 'Columbus': Movies: Ilya Salkind has sued Alexander, his father and producing partner, for breach of contract, fraud and racketeering”, in: *Los Angeles Times*, 1993. november 24., http://articles.latimes.com/1993-11-24/entertainment/ca-60385_1_alexander-salkind [a letöltés ideje: 2016-06-28].

[557] MATHEWS, Jack, „Voyage of Rediscovery : With '1492' director Ridley Scott and writer Roselyne Bosch aim to portray Christopher Columbus not as a legend but as an extraordinary though flawed person”, in: *Los Angeles Times*, 1992. május 3., http://articles.latimes.com/1992-05-03/entertainment/ca-2005_1_christopher-columbus [a letöltés ideje: 2016-06-28].

[558] PAYÁN, op. cit., 46.

[559] ESPAÑA, op. cit., 203.

[560] A film Magyarországon két különböző címen is forgalomba került.

[561] PAYÁN, op. cit., 52.

[562] ESPAÑA, op. cit., 205.

[563] SERRANO DE OSMA, Carlos, „Hacia un concepto del cine hispánico”, in: *Revista Internacional del Cine*, 6, 1954, 10-11.

[564] ESPAÑA, op. cit., 196.

[565] „[...] cette frange du texte imprimé qui, en réalité, commande toute la lecture (nom d’auteur, titre, sous-titre, nom de collection nom d’éditeur, jusqu’au jeu ambigu des préfaces)”, Lejeune, Philippe, *Le pacte autobiographique*, nouvelle édition augmentée, Paris, Éditions du Seuil, (1975) 1996, 45.

[566] „[...] il s’agit ici d’un seuil, ou – mot de Borges à propos d’une préface – d’un «vestibule» qui offre à tout un chacun la possibilité d’entrer, ou de rebrousser chemin.” Genette, Gérard, *Seuils*, Paris, Éditions du Seuil, 1987, 8.

[567] Molnár Ferenc, *A Pál utcai fiúk*, 20. kiadás, Reich Károly illusztrációival, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1964; Móra Ferenc, *Kincskereső kisködmön*, Lengyel Dénes bevezetőjével és Reich Károly illusztrációival, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1968; Kormos István, *Mese Vackorról, egy pisze kőlyökmackóról*, Reich Károly illusztrációival, Bratislava, Tatran - Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1968; *Icinke-picinke. Magyar népmesék óvodásoknak*, válogatta és szerkesztette Kovács Ágnes, a kötetet illusztrálta Reich Károly, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1971; *Minden napra egy mese*, válogatta Aszódi T. Éva, illusztrálta Reich Károly, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1966.

[568] A fordítás alapjául szolgáló kiadás: QUIROGA, Horacio, *Cuentos de la selva*, La Habana, Editorial Juvenil – Editorial Nacional, 1964. Mivel ez a kiadás nem áll rendelkezésemre, a magyar változat szövegeit a *Todos los cuentos* című kritikai kiadás szövegeivel vetem majd össze. Lásd: Quiroga, Horacio, *Todos los cuentos*, edición crítica, Napoleón Baccino Ponce de León y Jorge Raúl Lafforgue (coord.), Madrid-París-México-Buenos Aires-São Paulo-Río de Janeiro-Lima, ALLCA XX, 1996.

[569] Azt azért még érdemes megemlíteni, még ha csak lábjegyzetben is, hogy érdekes módon szintén a 4. oldalon, a lap alján szereplő kiadói adatok között, angolul, a “hungarian translation” meghatározás szerepel.

[570] Vinay, Jean Paul – Darbelnet, Jean, *Stylistique comparée du français et de l’anglais*, Paris, Marcel Didier, 1957; Vázquez-Ayora, Gerardo, *Introducción a la traductología. Curso básico de traducción*, Washington D.C., Georgetown University Press, 1977; Newmark, Peter, *Manual de Traducción*, Madrid, Cátedra, 1995; Chesterman, Andrew, *Memes of Translation. The spread of ideas in translation theory*, Philadelphia, Benjamins Translation Library, 1997; Hurtado Albir Amparo, *Traducción y Traductología. Introducción a la Traductología*, Madrid, Cátedra, 2001.

[571] QUIROGA, Horacio, *Az őserdő meséi*, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1978, 5.

[572] lásd Klaudy Kinga, *Nyelv és fordítás*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007, 24.

[573] Rudyard Kipling híres könyve, a *The Jungle Book*, *El libro de la selva* címen jelent meg spanyolul, ezért amikor Horacio Quiroga megjelentette *Cuentos de la selva* című könyvét, azonnal adott volt a párhuzam, amelyre több kritikus is utal. Emir Rodríguez Monegal azt is leírja, hogy Quiroga könyvének megjelenésekor sok kritikus az „amerikai Kipling”-ként emlegette az

uruguayi születésű szerzőt. Rodríguez Monegal, Emir, *El desterrado. Vida y obra de Horacio Quiroga*, Buenos Aires, Editorial Losada, 1968, 185.

[574] „El cuento refiere a un suceso o estado cuyas circunstancias y contrastes de valores representan la realidad social, o la iluminan moralmente, o – en el caso del cuento tradicional (popular, infantil, maravilloso) – la suplantán por un orden ético no históricamente precisado.” SOBEJANO, Gonzalo, „Estudio preliminar”, in: Alas „Clarín”, Leopoldo, *Cuentos*, Ángeles Lezama kiadása, Gonzalo Sobejano bevezető tanulmányával, Barcelona, Crítica, 1997, 10.

[575] „Se distingue el cuento por la brevedad; la tendencia a la unidad (de lugar, tiempo, acción, personaje); la concentración en algún elemento dominante que provoque un efecto único [...]; y la suficiente capacidad para excitar desde el comienzo la atención del lector y sostenerla hasta el fin.” Ibidem, 10-11.

[576] „Los ocho relatos que conformarían el libro aparecieron en las revistas argentinas *Fray Mocho*, *P.B.T.*, *El Hogar*, y *Caras y Caretas*, con el subtítulo: «Los cuentos de mis hijos»”. Quiroga (1996), op. cit., 1071.

[577] „[...] esa solución (que a Quiroga le resultaba odiosa) estuvo impuesta por la circunstancias.” Rodríguez Monegal, op. cit., 184.

[578] „[...] fueron inventados en los primeros años de los chicos, cuando aún vivía la madre; otros corresponden, sin duda, al período de la viudez en San Ignacio o a la instalación en Buenos Aires.” Ibidem.

[579] „Este padre absorbente y tiránico, sabía ser el más delicioso narrador de cuentos infantiles.” Ibidem, 185.

[580] „Es seguro que estos cuentos tenían, en los proyectos de Quiroga, otro destino muy diferente a los anteriores. Como más adelante con *Suelo natal* (1931), el autor pergeña estos relatos como libro para uso escolar. Así se lo confiesa a José María Delgado.” Quiroga (1996), op. cit., 1071.

[581] „[...] fueron adaptados y reinsertados en el libro de lectura escolar que Quiroga publicó en 1931.” Ibidem, 1072.

[582] „[...] hoy en día, el libro es de lectura casi obligada en todas las escuelas del Uruguay y de buena parte de América.” Ibidem.

[583] „En vida del autor se imprimió una segunda edición en Montevideo (Claudio García y Cía. Editores, 1935), con el título *Cuentos de la selva (para niños)*.” Ibidem, 1071.

[584] Propp, Vlagyimir Jakovlevics, *A mese morfológiája*, Budapest, Osiris Kiadó, 2004, 33-65.

[585] „[...] il s’agit des unités contractuelles auxquelles éhoit le rôle de l’organisation de l’ensemble du récit.” Greimas, A.J., „Éléments pour une théorie de l’interprétation du récit mythique” in: *Communications*, 8, 1966, 45.

[586] „Les fonctions que les définissent constituent un jeu d’acceptations et de refus d’obligations entre parties contractantes et provoquent, à chaque moment, de nouvelles distributions et redistributions des rôles.” Ibidem.

[587] „dans les littératures orales on connaît certains codes de récitation [...], et l’on sait que l’«auteur» n’est pas celui qui invente les plus belles histoires, mais celui qui maîtrise le mieux le code dont il partage l’usage avec les auditeurs: dans ces littératures, le niveau narratif est si net, ses règles si contraignantes, qu’il est difficile de concevoir un «conte» privé des signes codés du récit («il y avait une fois», etc.). Dans nos littératures écrites, on a très tôt repéré les «formes du discours» (qui sont en fait des signes de narrativité): classification des modes d’intervention de l’auteur [...], codage des débuts et des fins de récits, définition des différents styles de représentation [...], étude des «points de vue», etc. Tous ces éléments font partie du niveau narratif. Il faut y ajouter évidemment l’écriture dans son ensemble, car son rôle n’est pas de «transmettre» le récit, mais de l’afficher.” Barthes Roland, „Introduction à l’analyse structurale des récits”, in: *Communications*, 8, 1966, 21-22. Barthes ezen írásának egy része megjelent magyarul Bóky Antal – Vilcsék Béla (szerk.), *A modern irodalomtudomány kialakulása. A pozitivizmustól a strukturálisig* (Budapest, Osiris, 527–542) kötetben, de már nem tartalmazza a fenti részt, mely saját fordításom.

[588] „[...] su empleo de frases a formas expresivas de la narración oral.” Fabre, Feliciano, *Horacio Quiroga, narrador americano*, San Juan, Puerto Rico, Editorial Cordillera, 1963, 172.

[589] „[...] le dan a su narrativa un toque de juglaresca moderna, algo así como si escuchásemos «contar» de labios del propio autor o su alguien hubiese recogido en la letra escrita lo que le oyera narrar oralmente a éste.” Ibid.

[590] „Su inclinación por la narración oral no se limita al uso del diálogo, recurso que pudo haber explotado con mayor frecuencia. Lo encontramos fuera del diálogo, y esto nos interesa más para los efectos del estudio de su estilo. Este particular es más fácil de reconocer, naturalmente, en sus cuentos para niños, en los que prevalece un tono familiar y simple, muy propio de este tipo de relato.” Ibidem, 173.

[591] A José Enrique Etcheverry által összegyűjtött adatok értelmében kijelenthetjük, hogy az elméleti írások legnagyobb része először folyóiratokban jelent meg, így például az „El Manual del perfecto cuentista” az *El Hogar* (n° 808, Buenos Aires, 10 de abril de 1924) „La profesión literaria” szintén az *El Hogar* (n° 951, Buenos Aires, 6 de enero de 1928), „La crisis del cuento nacional” a *La Nación* (Letras y Artes, VI, n° 141, Buenos Aires, 11 de marzo de 1928), „La retórica del cuento” az *El Hogar* folyóiratban (n° 1001, Buenos Aires, 21 de diciembre de 1928), míg a „Decálogo del perfecto cuentista” a *Los Perseguidos y otros cuentos* című

kötetben (VII, colección de Claudio García y Cía., Montevideo, 1940). Etcheverry José Enrique, *Horacio Quiroga y la creación artística*, Montevideo, Universidad de la República, 1957, 6-8.

[592] Ezt Fabre az elméleti írásokról szólva a következőképpen fogalmazza meg: „proponen una imagen del narrador de indudable interés para el mejor análisis de sus cuentos: denuncian una actitud rigurosa sin concesiones a la improvisación irresponsable”frases a formas expresivas de la narración oral.” Fabre, op. cit., 5.

[593] V - No empieces a escribir sin saber desde la primera palabra adónde vas. En un cuento bien logrado, las tres primeras líneas tienen casi la importancia de las tres últimas. VI – Si quieres expresar con exactitud esta circunstancia: "Desde el río soplaba el viento frío", no hay en lengua humana más palabras que las apuntadas para expresarla. Una vez dueño de tus palabras, no te preocupes de observar si son entre sí consonantes o asonantes. VII - No adjetives sin necesidad. Inútiles serán cuantas colas de color adhieras a un sustantivo débil. Si hallas el que es preciso, él solo tendrá un color incomparable. Pero hay que hallarlo. VIII – Toma a tus personajes de la mano y llévalos firmemente hasta el final, sin ver otra cosa que el camino que les trazaste. No te distraigas viendo tú lo que ellos no pueden o no les importa ver. No abuses del lector. Un cuento es una novela depurada de rípios. Ten esto por una verdad absoluta, aunque no lo sea. Quiroga (1996), op. cit., 1194.

[594] Quiroga (1978), op. cit., 5.

[595] Cervantes, Miguel de, *Don Quijote* (ford. Benyhe János), Budapest, Európa Könyvkiadó, 2005, 37. A spanyol kezdőmondat, „En un lugar de la Mancha, de cuyo nombre no quiero acordarme, no ha mucho tiempo que vivía [...]”, szinte szállóigeként ismert.

[596] Quiroga (1996), op. cit., 1073.

[597] Quiroga (1978), op. cit., 62-63.

[598] Vázquez-Ayora, op. cit., 267.

[599] „[...] la equivalencia dinámica prevalece sobre la correspondencia formal”. Nida Eugène A. – Taber Charles R., *La traducción: teoría y práctica*, Madrid, Ediciones Cristiandad, 1986, 32.

[600] „[...] preocupa menos la forma del mensaje que la reacción del receptor. Lo decisivo es que éste, en la medida de lo posible, reaccione ante el mensaje traducido de la misma manera que los primeros receptores reaccionaron ante el texto original.” Ibidem, 15.

[601] HAMVAS Béla, „James Joyce: Anna Livia Plurabelle”, in: *Nyugat*, 1931/ 9. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00513/16046.htm>

[602] RICARDO Piglia (1940) argentin író, esszéista, kritikus, Csaknem egy évtizeden keresztül Buenos Aires-i könyvkiadóknál szerkesztőként dolgozott. Tanulmányokat írt Brechtről, Lukács Györgyről, Szondiról, Walter Benjaminről, Bahtyin regényelméletéről. 1977-től 1990-ig különböző észak-amerikai egyetemek vendégtanára (Harvard, Princeton), jelenleg Buenos Airesben él. A kortárs argentin próza élő klasszikusa. Első nemzetközi sikerét a *Respiración artificial* (Mesterséges légzés) című, 1980-ban megjelent regényével aratta. Főbb művei: *La ciudad ausente* (Az eltűnt város; 1992), *Plata quemada* (Égő pénz; 1997) és a több irodalmi díjat nyert *Blanco nocturno* (Éjjeli vadászat; 2010). Műveit számos nyelvre lefordították.

[603] MACEDONIO Fernández (1874 - 1952) argentin író, költő, esszéista, újságíró. Jelentős hatással volt a későbbi argentin irodalomra. Legkülönösebb műve a *Museo de la Novela de la Eterna* (Az Örök Nő Regényének Múzeuma, 1967), amit sokan anti-regénynek tekintenek.

[604] PROUST, Marcel, *Az eltűnt idő nyomában III.* (ford. Gyergyai Albert), Budapest, Európa, 1983, 57.

[605] BORGES, Jorge Luis, *A halál és az iránytű* (ford. Jánosházy György), Budapest, Európa, 1999.

[606] FUENTES, Carlos, *El espejo enterrado*, Madrid, Alfaguara, 1992, 161. „La intérprete, pero también la amante, la mujer de Cortés, la Malinche, estableció el hecho central de nuestra civilización multirracial, mezclando el sexo con el lenguaje.”

[607] Malinche alakjának mítosszá válását jól példázza a „boom” és a fuentesi próza egyik ikonjának tekintett *La muerte de Artemio Cruz* (Artemio Cruz halála, 1962, magyarul, 1969) című regény főhősné fogantatása, amely „megismétli Mexikó mítikus születését az indián Malinche és a hódító Cortés törvénytelen nászának újrairásával.” ZELEI Dávid, „Carlos Fuentes (1928-2012)”, in: *Nagyvilág*, 2012. augusztus, 702.

[608] Malinche figurájának irodalmi ábrázolásával kapcsolatban lásd CSIKÓS Zsuzsanna, „Malinche ábrázolások a hispán irodalomban”, in: Csikós Zsuzsanna – Szilágyi Ágnes Judit (szerk.), *Románc és vértanúság. Nők a hispán világ történetében*, Szeged, Americana eBooks, 2015, 42-53.

[609] „Pero si Carlota fue cegada por la ambición [...] sus ojos debieron abrirse cuando el Novara atracó en Veracruz, revelando el torturoso camino de la costa a la capital, más allá de las flores y los arcos triunfales ofrecidos por los indios.”, FUENTES (1992), op. cit., 402.

- [610] Ibidem, 404-416.
- [611] Frida Kahlo tematikus számot adott közre a *Nagyvilág* (2007/7-8) Pál Ágnes összeállításában. Az első tanulmány éppen Carlos Fuentes Frida Kahlo említett könyvéhez írt előszava magyar fordításban.
- [612] FUENTES, Carlos, „Frida Kahlo”, in: *Nagyvilág*, 2007/7-8, 563.
- [613] Ibidem, 569.
- [614] FUENTES, Carlos, *Laura Díaz évről évre* (ford. Pávai Patak Márta), Budapest, Ulpius, 2003, 207.
- [615] Ibidem, 489.
- [616] A három elbeszélés közül „A két Elena” olvasható magyarul is (ford. Józsa T. István), in: *Korunk*, 1992/3, 35. „A babakirálynő” című elbeszélésről Kutasy Mercedesz publikált kitűnő tanulmányt „Porcelán viasz, pamut. Egy gyarmati ikonográfiai típus tovább élése Carlos Fuentes A babakirálynő című novellájában”, in: *Kitekintések és bepillantások: alkotói eljárások és olvasói szerepek a latin-amerikai irodalomban*, Budapest, ELTE BTK, Spanyol Tanszék, 2014, 33-41.
- [617] Carlos Fuentes a saját műveit is sajátos időfelfogás szerint csoportosította, amelynek *Az idő kora* (*La edad del tiempo*) elnevezést adta. Az említett elbeszéléskötet „Az idő határai” (*Las fronteras del tiempo*) ciklusba tartozik.
- [618] FUENTES, Carlos, *Cantar de ciegos*, México, Editorial Joaquín Mortiz, 1967, 133.
- [619] Claudiát Graciela Monges Nicolau „vérfertőző Pénelopéként” (Penélope incestuosa) aposztrofálja egyik tanulmányában. MONGES NICOLAU, Graciela, „Perfiles de mujer en *Cantar de ciegos* de Carlos Fuentes”, in: *Signos literarios y lingüísticos*, I.2, 1999, 51-74.
- [620] FUENTES, Carlos, „A két Elena” (ford. Józsa T. István), in: *Korunk*, 1992/3, 28.
- [621] A novella magyarul is olvasható Xantus Judit fordításában az *Utolsó szerelem. Mexikói szerelmes novellák* című kötetben, Európa, 1987, 214-236.
- [622] Ibidem, 221.
- [623] „A két Elena”, op. cit., 29.
- [624] Tomcsányi Zsuzsanna fordításában magyarul is olvasható: *Nagyvilág*, 1985/3, 307-325.
- [625] Ibidem, 313-314.
- [626] Ibidem, 324.
- [627] FUENTES, Carlos, *Instinto de Inez*, Madrid, Alfaguara, 2001, 169.
- [628] A témával kapcsolatban lásd DURÁN, Gloria, *La magia y las brujas*, México, UNAM, 1976, 125-127.
- [629] „[...] sólo te tengo a ti. No tengo hogar. No tengo tierra. No tengo padres ni hermano.” FUENTES, Carlos, *Cambio de piel*, Madrid, Alfaguara, 1994, 242.
- [630] „[...] ser todo lo que necesita para él pero fuera de él mismo.” Ibidem, 370.
- [631] „un recuerdo tibio y dulce”, Ibidem, 373.
- [632] „Nosotros tenemos una triple herencia machista: descendemos de los aztecas, que violaban y sacrificaban a las jovencitas vírgenes; de los árabes, no digamos, con la cultura de harén; de los españoles, que entonces pensaban que la mujer, como dice el refrán popular, debe estar en la cocina con la pata rota. De manera que es una triple herencia machista que esconde el hecho del poder de la mujer en nuestros países. Pero realmente detrás de los velos, de las apariencias, está la «la mamma». Todos necesitamos a la mamá ¿verdad? En México hay un gran machismo pero existe el culto a la «mamasita», que es intocable. Y la Virgen de Guadalupe, que es la única que une a todos.” SOLANES, Ana, „Carlos Fuentes: «Sin amor no podría vivir; sin la literatura, quizá sí»”, in: *Cuadernos Hispanoamericanos*, 683/2007, 133. Az idézetben emlegetett spanyol szólás teljes és durva jelentése, hogy az asszonynak otthon, a konyhában a helye és még jobb, ha el van törve a lába, mert akkor egyáltalán nem tudja kitenni a lábát otthonról és nem esik kísértésbe.
- [633] PAZ, Octavio, „«Destiempos» de Blanca Varela”, in: Blanca Varela, *Canto villano. Poesía reunida 1949-1994*, México, Fondo de Cultura Económica, 1996, 10.
- [634] VARELA, Blanca, *Ese puerto existe (y otros poemas)*, Xalapa, Universidad Veracruzana, 1959.
- [635] Például az 1991-es Roland Forgues-nak adott interjúbán, amelyet Eva Guerrero idéz: GUERRERO GUERRERO, Eva, „La poética de Blanca Varela: «Hacer la luz aunque cueste la noche»”, in: VARELA, Blanca, *Aunque cueste la noche*, XVI Premio Reina Sofía de Poesía Iberoamericana, Eva Guerrero Guerrero (ed.), Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2007, 15.

- [636] Edgar O’Harával 1985-ben beszélget erről. Ibidem, 22.
- [637] PAOLI, Roberto, “Una visión lúcida y desencantada”, in: Blanca Varela, *Canto villano. Poesía reunida 1949-1994*, México, Fondo de Cultura Económica, 1996, 15.
- [638] GUERRERO GUERRERO, op. cit., 22.
- [639] Lásd SUÁREZ, Modesta, *Espacio pictórico y espacio poético en la obra de Blanca Varela*, Madrid, Verbum, 2003.
- [640] Charo Núñez 1995-ös interjúja Blanca Varelával, amelyet Eva Guerrero idéz: GUERRERO GUERRERO, op. cit., 69.
- [641] Lásd O’Hara interjú. Ibidem, 70.
- [642] Maga Blanca Varela is így magyarázza Efraín Kristalla folytatott beszélgetésében. Ibidem, 71.
- [643] Idem.
- [644] SUSTI, Alejandro, „Introducción. El poema en prosa: «Una escritura en libertad»”, in: *Umbrales y márgenes. El poema en prosa en el Perú contemporáneo*, Eds. Luis Fernando Chueca, José Güich Rodríguez, Carlos López Degregori, Alejandro Sustí Gonzales, Lima, Fondo Editorial, Universidad de Lima, 2010, 19.
- [645] Értsd: XX. század.
- [646] NEMES NAGY Ágnes, „Megjegyzések a szabadversről”, in: Uő., *Az élők mértana I. Prózai írások*, Budapest, Osiris, 2004, 175.
- [647] SZEPESE Erika – SZERDAHELYI István, *Verstan*, Budapest, Gondolat, 1981, 166-169.
- [648] Idem.
- [649] NEMES NAGY, op. cit., 180-182.
- [650] Idem.
- [651] LÓPEZ ESTRADA, Francisco, „Poemas en prosa y prosa poética”, in: Uő., *Métrica española del siglo XX*, Madrid, Gredos, 1969, 87-88.
- [652] MUÑOZ CARRASCO, Olga, „La búsqueda del origen en *El libro de barro* de Blanca Varela”, in: *Lienzo*, 27, 2006, 200.
- [653] A Varela-szöveg nyersfordítása saját munkám. M.G.
- [654] A kötet utolsó versének eredeti szövege:
„Basta de anécdotas, viandante.
El mar se ha detenido. Hasta aquí tu vida, ha dicho. Y el cielo demasiado maduro ha inundado paredes y ventanas.
A grandes pasos se ha detenido llegando a todas partes y ha repetido lo mismo.
Hasta aquí –seda oscura y ripiosa su voz– tu vida, ha dicho. Ésas fueron sus letras.”
(VARELA, Blanca, *Canto villano. Poesía reunida 1949-1994*, México, Fondo de Cultura Económica, 1996, 239.)
- [655] SUSTI, op. cit., 26.
- [656] Ibidem, 28.
- [657] Charo Núñez 1995-ös interjúja Blanca Varelával, amelyet Eva Guerrero idéz: GUERRERO GUERRERO, op. cit., 69.
- [658] Colectivo Estrella del Oriente (2009), *Proyecto la Ballena. Estrella del Oriente*, 3, 2-25. www.estrelladeloriente.com
- [659] A művészek a célállomásként szóba jöhető múzeumok listáját nem bízták a véletlenre, hanem szerződtek egy alkalmazottal, aki egy hónapnyi munkájával összeírta és listába rendezte a világ Buenos Airesből kinyomozható összes múzeumát, s ennek egy részét egy hatalmas excel-táblába rendezve 2010-ben ki is állították a Budapesti Történeti Múzeumban rendezett dokumentációs kiállításuk és művészi akciójuk során.
- [660] Ez történt 2010-ben, a Budapesti Történeti Múzeumban rendezett kiállításuk során, ahol a Múzeumok Éjszakáján a látogatók először előadást hallhattak a hajó természetéről és a tervezett úticélokról, majd az előre elkészített dokumentumokon utasnak jelentkeztek a hajóra.
- [661] 2015 októberében a FISZ meghívására alkalmam nyílt levetíteni a dokumentumfilmet a Fiatal Írók Konferenciáján, és a filmvetítést követő beszélgetés során a kérdések szinte mindegyike a valóság és a fikció viszonyát firtatta – pedig a résztvevők fiatal írók voltak, vagyis olyanok, akik feltehetőleg az átlagembernél otthonosabban mozognak a fikció birodalmában.
- [662] A projektet dokumentáló film központi motívuma is éppen ez: a művészek a telefon körül ülnek, és egyre csak várják, hogy

a Fundación Botín munkatársai fölvegyék a telefont, amikor pedig végre jelentkeznek, azt, hogy kedvező híreket kapjanak a – valószínűleg soha be nem nyújtott – pályázatukról.

[663] Pedro Roth és az Estrella del Oriente művészcsoport kiállítása, Budapesti Történeti Múzeum, 2010. június 19–augusztus 8.

[664] Valóban véget nem érő volt a lista, mert a korábban már említett, a világ összes múzeumát tartalmazni áhító táblázat helyhiány miatt nem fért ki teljes egészében a falakra.

[665] HAJAS Tibor, Öndivatbemutató, 1976. <https://www.youtube.com/watch?v=zRBLAZavqc0> [a letöltés ideje: 2016-06-26].

[666] http://theater.hu/media/socialerror/ondivatbemutato_szovegkonyv.pdf

[667] HORVÁTH Ivetta Otilia, „Mosolyogj, vesz a kamera (Hajas Tibor: Öndivatbemutató)”, <http://apertura.hu/2011/tel/horvath> [a letöltés ideje: 2016-06-25].